IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRO
LIBER.

In quo forma ipsa Loci expressa, & ratio spectandi.

Cum æneis figuris.

ANTVERPIÆ,
Apud Christophorum Plantinum.
cIↃ. IↃ. LXXXIV.

NOBILISSIMIS

AMPLISSIMISQ. VIRIS

IANO DOVSÆ,

PAVLO BVSIO,

ABRAHAMO AB ALMONDE,

ACADEMIÆ CVRATORIBVS,

I. LIPSIVS *dedico.*

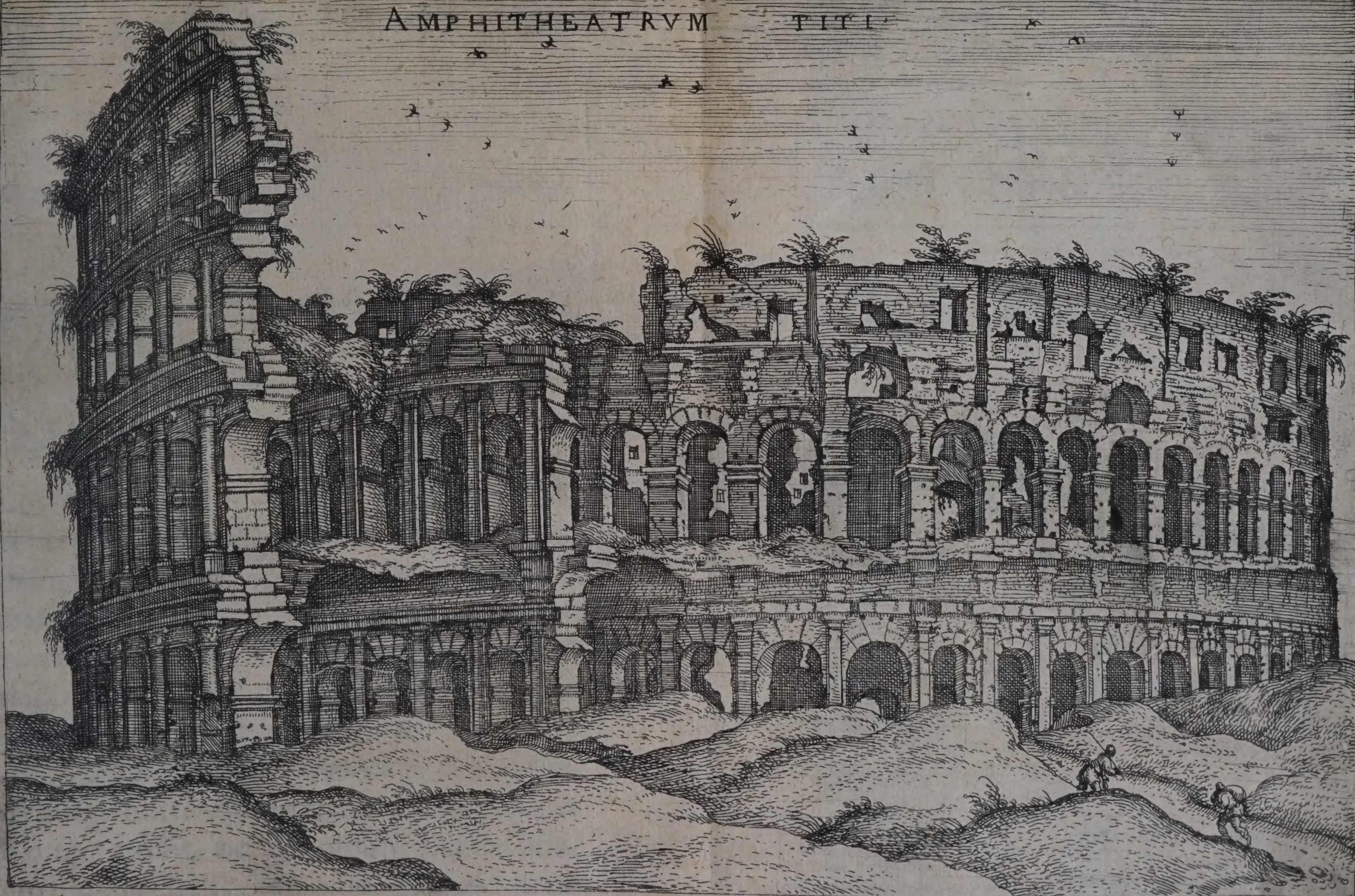

PVS hoc meum, siue opellam potius, de Amphitheatro, vobis, Viri Amplissimi, inscripsi: vt in parte aliquâ exsoluerem & laxarem vinclum istud beneficiorum, quo artè me ligastis. Debere enim largiter me vobis fateor. siue meo nomine: quod hospitem & pænè ignotum excepistis, fouistis, ornastis. siue magis publico: quòd vitam ac spiritum reddidistis optimarum artium studiis, quæ profugæ inter insana hæc

 arma,

tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor alîus ſtudij iam incendit, & acri quodam thyrſo pectus mihi percuſsit alta illa Diua. Sapientiam intellego: cuius meracos puróſque fontes numquam erit vt nimis miſceam aut diluam mitioribus iſtis ſuccis. Adhibebo tamen: ſed vt luſum, non vt curam; vt acceſsionem, non vt opus. Quem eumdem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salue.

IVSTI

AMPHITHEATRVM TITI

IVSTI LIPSI DE AMPHITHEATRO LIBRI

CAPVT PRIMVM.

Dialogi occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendidæ eius ruinæ.

VM Romæ adoleſcens admodum agerem, luſtrandæ & noſcendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit ſanè vtilis cum Nicolao Florentio populari noſtro: viro, à quo elogium Veritas numquam ſpernet veræ modeſtiæ & doctrinæ. Sed illa, in eo ſtatim & adſpectu ipſo elucebat: hæc, ſecreta magis & recondita, nec eruenda niſi in conſuetudine aliquâ & vſu. Vt gemmarum lapidumq́ue arcanæ vires, non niſi attritu & experiendo apparent: ſic in pleriſque vera eruditio, quæ interiori animo inſita foras non ſpectat aut pendet. Alienus enimuerò hic noſter ab omni ambitione ſiue typho, Batauâ quadam ſimplicitate agebat: quiq. ſcire ipſe, quàm ſciri; noſſe multa, quàm à multis noſci præoptabat.

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, non iactabunda.

optabat. Sed cumprimis illi ſtudium & ſcientia locorum monumentorumq́. veterum: quæ curioſè iam aliquot annos luſtrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priſcis, priſca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Vrbis, ſed Italiæ, eximium fuiſſet: & ex leuibus quibuſdam errantibusq́ue veſtigiis, mirum quàm ſagaciter perueniebat ad cubilia ipſa. Cùm hoc igitur viro & ſermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio: cum ſtudio quodam Antiquitatis incenſus (cuius amor, vt cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) ſæpe & peterem & promerem aliquid ex hoc theſauro. Quod ipſum accidit die quodam æſtiuo pomeridiano, cum ego eum ſtatim à prandio (vnà enim fueramus) manu prendens, Imúſne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni noſtro more, inquam, per colles iſtos ambulatum. Ille paullò adductior, At ſolem hunc non vides Lipſi? inquit. quem ſcire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum riſu, De ſole ſecurus es, meâ quidem cauſſâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox ſumptis palliis exiuimus, & præter Vipſanij

Sol Romanus noxius inſuetis.

Pantheon

Pantheon transgressi, collem Capitolinum adscendimus, descendimus: tandemque per Forum Ro. & Titi arcum siue fornicem euntes, haud procul stetimus à Principis eius *mole. *Amphitheatro Titi. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et vísne Lipsi, inquit, dispersa in hoc campo ossa paullisper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etsi crematæ non vno busto, euersæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conspirarunt, Cronus, Vulcanus, & pater ipse gentis. Roma sæpius euersa, non periit.

Non tamen annorum series, non flãma, nec ensis
Æternum potuit hoc abolere decus.

vt antiquus quispiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipsa ruta & cæsa spirant etiam Romam veterem, & velut scintillas emittunt prisci splendoris. Tacita quædam maiestas ruinarũ. Ex parietinis ecce istis & ex lapidibus imago statim animo oboritur vrbis, quæ vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam distinctius lustremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Esquiliæ sunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullò longius, Thermæ Titi. Hîc, Vicus sceleratus. Et cum diceret ille sedulò atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio quod

Amphitheatri semiruta moles.

exaduersum. Itaque latus mihi tetigit, & Itáne aliud agis? inquit. Ignosce, inquam. Inuitos oculos meos traxit & velut fascinauit eximia illa moles. Et dic sodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa simul & semel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus sit ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. transi huc, & propius lustra.

Huc pertinet forma 1.

CAPVT II.

Ad Amphitheatri descriptionem aggreßio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confusam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum suspirio ad Florentium, Heu quæ ista res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapsa æuo: sine articulis vllis prisci corporis, sine membris. & quis mihi eruet ex istis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi

tibi eius operis videor posse ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè si vllum opus dignum memoriâ & notitiâ nostrâ est; videtur istud. Nec erras, inquit. Itaque cum Aristophane

*Ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλήν σοι πάντ' ἐρῶ:

*A capite adusque calcem cuncta edisseram.

quod sciuero quidem ego, poteroque. Nam quædam etiam esse, in quibus hæreo & caligo, non nego. Vastum igitur hoc omne quod vides, spectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. *Colissæum, vt scis, hodiè dicunt: prisci Amphitheatrum, & sæpe Caueam, sæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & sedilia continenter disposita ambibant in orbem. Dio *Cassius: θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρέθη·

*Quia Neronis cum capite Colossus in vicinia.

Trina nomina eius ludicri loci.

*Lib. XLIII.

At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quòd nomen quidem apud antiquos (liberâ rep. dico) in *theatris ferè hæsit: sed sub Principibus, cum gratia & vsus Amphitheatrorum increbuisset, bono iure migrauit ad ista. Ammianus libro XXIX. *Alter in Amphitheatrali*

Cauea à cauo dicta priscis.

*Et vix aliter apud Ciceronem ac veteres.

At nouis pro ipso Amphitheatro.

trali caueâ, cum adfuturus spectaculis introiret. Tertullianus contrà Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas solemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ sæuientis, & scænæ lasciuientis?* Vbi cum sæuitiam Caueæ adtribuat, clarum est intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati sub sidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui sub conspectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

*Funera autem ad Scænam referri non possunt.

*Quid puluis Caueæ semper * funebris, & illa*
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?

Idem iterùm de Virgine Vestæ quæ it ad Gladiatores spectandos:

Inde ad cõsessum Caueæ pudor almus, et expers
Sanguinis it pietas.

Apuleius item apertè: *Dies ecce muneri destinatus aderat, & ad conseptum Caueæ, prosequente populo, pompatico fauore deducor.* Tertullianus (si recta lectio est) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtraque Caulâ, & omni Stadio gratiora.* Vbi

Caula, pro caueâ.

eâ voce

eâ voce includit etiam Theatrum, nisi si legendum Caueâ.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eumdem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixêre vulgò, scilicet quia is locus desabulari solet & arenâ sterni in vsum pugnæ. Nam si lapide aut ruderato: in tam crebrâ effusione sanguinis, lubrico statim pauimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam iniecêre igitur, quæ bibula: & quam ipsam renouare & velut inarare etiam soliti per interualla ludorum. Martialis ostendit, de Leone subitò efferato:

Caussa insternendæ arenæ.

Quam per pueros quosdam, nô sine lusus specie, renouabant.

Nam duo de tenerâ iuuenilia corpora turbâ,
Sanguineam rastris quæ renouabat humum,
Sæuus & infelix furiali dente peremit.
Martia non vidit maius Arena nefas.

Et credo quidem vulgariam arenam insterni solitam: nisi quòd quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæsitâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium*

Arena à lapide abrasa.

Arena à lapide abraſa.

alium vſum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum ſternendi, vt ſit in commendatione & candor. Nec ſcio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cum de Gladiatorum ſpectaculo ſcribit:

Altera tresq; ſuper raſâ celebrantur arenâ.

Raſam enim arenam ingerunt hîc conſenſu fidi & priſci libri, nec cauſſam adiectionis aliam facilè inuenio ab iſtâ. At Principes interdum, arenæ loco, inſtrauere minium aut chryſocollam. Plinius: *Viſumq; eſt Neronis Principis ſpectaculis Arenam Circi chryſocollâ ſpargi, cum ipſe concolori panno aurigaturus eſſet.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenſes quoſdam præcipuos, minio & chryſocolla conſtrato Circo.* Sed hæc monſtrorum aliquot dementia. quibus ſatis non fuit oſtentare opes ſuas in ſpectaculis: voluerunt & calcare. Ceterum Editorum vulgus contenti, vt dixi, arenâ. Inde ea vox paſſim pro certamine amphitheatrali, proque ipſo loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentia ac priora: ſed fœminarum Senatorúmque illuſtrium plures per Arenam fœdati ſunt.* Iuuenalis:

E minio etiam, aut chryſocolla.

Arena, pro certamine & loco.

——& municipalis Arenæ
Perpetui comites.

Sueto-

Suetonius: *Equestrem ordinem vt Scenæ Arenæq́ devotum adsiduè proscidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Capitolinus: *Multos qui secum in Arenâ pugnassent, se Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quiue in Arenam, depugnandi caussâ, ad bestias intromissus fuerit.* Sed nónne & Circus & Stadium, inquies, arenis strata? non & illa igitur in communionem admissa huius vocis? Strata: sed non admissa. caue credas. quotiensq́ue Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliáque in Iurisconsultis siue Historicis legis; cautè accipias de ferro tantùm, aut cultro. id est, gladiatoribus, aut venatione. & magis pro istâ. Imperator quidem clarè discriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vllo modo vxorem expellet nisi adulteram, vel Circensibus, vel Theatralibus, vel * Arenarum spectaculis se prohibente gaudentem.* In quo vsum quemdam sermonis obtinuisse potius, quàm rationem non infitebor. Ab hac stirpe Arenarij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris nostri tempori admouetur: cui largitas candidati sola non sufficit, si lautioribus Arenariis deseratur.* Arcadius Iurisconsultus: *Si ea rei conditio sit, vbi Arenarium testem, vel similem, admittere cogimur.*

An eâ voce & Circus veniat?

Non videri.

* Id est, vtriusq. muneris.

Arenarij qui dicti.

cogimur. id eſt, Arenâ alterutrâ pollutum: ideóque infamem. Tertullianus: *Scænicos, Xyſticos, Arenarios illos amentiſsimos, quibus* viri animas, fæminæ autem illis etiam corpora ſua ſubſternunt*. Ita ſcribendus indubiè is locus: & ſignificat pius & ſeuerus noſter Cenſor, inſaniiſſe in hoc genus hominum non vnam Fauſtinam. Nimirum, vt poëta ait, *--ferrum eſt quod amant*: imò telum. Nec alia, quod ſciam, loci huius nomina. Nam eiuſdem Tertulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis, cap. XII. emendatione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco dicam quem nec periuria ſuſtinent? Pluribus enim & aſperioribus nominibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium omnium dæmonum templum eſt*. Fruſtrà quæras hæc nomina. Scribo igitur, & diſtinguo: *aſperioribus numinibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium. Omnium dæmonum templum eſt*.

*Vulgò ſcribunt, *viris animas fæminis aut illis*.

Tertullianus declaratus.

Et correctus.

CAPVT

CAPVT IV.

Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ inprimis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.

QVOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea commemorare, quoniam id quoque ad lucem huius rei. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullianus: *Martem & Dianam vtriusque ludi* (Gladiatorium & Venatorium designat) *præsidem nouimus.* Cassiodorus, magis distinctè, sacrat Dianæ Tauricæ. Nec ab aliâ caussâ, Dianam pro ipsa Venatione amphitheatrali Martialis posuit:

Diana, pro ipsa Venatione amphitheatrica.

Inter Cæsareæ discrimina sæua Dianæ.

Sed & Ioui sacrabant, siue Latiari, siue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illa religiosissima Æneadarum vrbe est Iupiter quidam, quem ludis suis humano sanguine proluunt. Sed bestiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem scriptor, aduersus Gnosticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum victimâ*

Iupiter Latiaris.

humanâ placari apud sæculum licuit. Et Latio ad hodiernum Joui mediâ in vrbe humanus sanguis ingustatur.* Minutius Felix: *Iupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cum Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cum Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium siue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:

*Ideò, *mediâ*, quia Titi Amphitheatrum in vrbe mediâ. vt infrà doceo.

Siue Stygius.

Quid puluis Caueæ semper funebris? & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompæ?
Hæ sunt deliciæ IOVIS INFERNALIS, *in istis*
Arbiter obscuri placidus requiescit Auerni.

Et aram imò Ditis in Amphitheatro positam agnoscere, quæ sanguine hoc perfusa.

Funditur humanus Latiari, in munere sanguis;*
Consessusq; ille spectantum soluit ad ARAM
PLVTONIS *fera vota sui. quid sanctius* ARA
Quæ bibit egestum per mystica tela cruorem?

*Ita distinguo & capio, non vt munus Latiare appellet: sed vt Ioui Latiari fusum sanguinem in munere velit.

Quinimò ex Minutio colligas, solemne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieq; à Romanis Latiaris Jupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum est, mali & noxij hominis sanguine saginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id est, Bestiarij. Itaque labor vt in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed bestiarij, inquitis.*

Mactatio horrẽda, nec Romanorũ cultu digna.

Tertulliani correctio.

Opinor

Opinor hoc minus, quàm hominis. Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adſerit, ex ſententia Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa ſunt: ludi ſcænici, Libero: Circenſes, Neptuno.*

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpêre. videri ſerò irrepſiſſe: ídq. ſtatim poſt Venationem. Sed lignea primò fuiſſe. mox è lapide, Statilij Tauri. Auguſtum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, ſatis. ad locum deſcribendum redeo: cuius primum ortum & quaſi natalem diu quæſiui fruſtrà. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hæc inſtituta, quàm quando Venatio ipſa. Quam poſteriorem Gladiatoribus eſſe, & in Circi ſede diu hæſiſſe: inducor non vanis * coniecturis. Nata tamen Amphitheatra, niſi fallor, haud diu ante tempora reip. deſidentis. & quidem temporanea primùm, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli

Ortus Amphitheatrorum non liquidus.

* Quas promo lib. I. De Venat.

 ciuilis)

Curionis versatilis moles.

ciuilis) ligneam molem exſtruxiſſe, quæ diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro XXXVI. Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exſtructum, corruiſſe cum multorum clade. Verba enim eius ſic reſcribam, libro XXXVII.

Coniectura in Dione.

Καί τι καὶ θέατρον πρὸς πανήγυρίν τινα ἐκ ξυλῶν ᾠκοδομημένον ἀνετράπη, καὶ ἄνθρωποι παμπληθεῖς ἀπώλοντο. non vt vulgò, ἐκ Σύρων. ex quo interpres neſcio quid perplexi expedit ſiue impedit potius, *ad ludos de Syris.* Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam ſuggerit, libro V.

Lignea theatra & amphitheatra crebra.

Dicet aliquis fortè, multa theatra Romæ facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuiſſe. ſed errabit in eo, quòd omnia Publica LIGNEA *theatra tabulationes habent complures, quas neceſſe eſt ſonare.*

Iulius Cæſar exſtruxit.

Et Cæſar ipſe Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exſtruxit in campo Martis: quod Dio Caſſius adſignificare videtur fuiſſe inuenti noui. Libro XLIII. πολλοὺς, inquit, καὶ παντοδαποὺς ἀγῶνας ἔθηκε, θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν) προσερρέθη. Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκριώσας: & quia poſteà memoria eius nulla.

At ſub

At ſub Auguſto, & Venatio valdè iam increbuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augeſcente luxu: ſiue potius, quia ipſe Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: *Quódque eſt læti vel amœni animi, oblectabatur omni genere ſpectaculorum*, PRÆCIPVE FERARVM *incognitâ ſpecie & infinito numero*. Et ipſe Auguſtus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes ſe dediſſe, QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILLIVM. ET. QVINGENTA. Itaque ſtatim Venationi tunc reperta propria & manſura domus. Amphitheatrum* exſtructum è lapide, Auguſti ſuaſu, Statilij Tauri opibus & ſumptu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος Στατίλιος θέατρόν τι ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ κυνηγετικὸν λίθινον καὶ ἐξεποίησε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθιέρωσε. id eſt: *Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & ſtruxit ſuis impenſis, & dedicauit*. Ait Dio diſertè ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ. *Antiquarij igitur noſtri quomodo non errant, qui locant id in monte Cœlio? Præſertim cum & Victor in deſcriptione ſummariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij: ſub quâ Martius campus. Hoc ſolum primumq. lapi-

Auguſtus fautor Venationi cruentæ.

Quot feras dederit, ſuis muneribus.

*Anno vrbis DCCXXV. Tauri lapideum amphitheatrũ.

*Martianus, aliiq́ue. Archæologi noſtri, hîc archæi.

lapideum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Veſpaſiani. Nam quod Caligula ſtruere cœperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero poſteà magnificum in campo Martio erexit, fuit ſaltem è ligno. De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner. cap. XII. Fateor & Caſtrenſe quoddam Amphitheatrum fuiſſe, Regione *Eſquiliis: quod P. Victor commemorat: ſed cuius ſtructor mihi irrepertus. niſi ſi is Tiberius Imp. fuit, qui idem ſtruxit & Caſtra. Pompeij Amphitheatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphitheatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri*. Quod non monerem, niſi præteritum etiam Hermolao.

Caligulę imperfectum ſpectaculũ.

Neronis itẽ non diuturnum.

*Caſtrenſe Amphitheatrum, cuius ruinæ hodiè Romæ.

Correctus leuiter Plinius.

CAPVT VI.

Tauri amphitheatrum exuſtum, & reparatum. Aliud maius à Veſpaſiano ſtructum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortaſſe & Victor. Titus dedicauit id opus. poſteà collapſum, & ſæpe inſtauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vſu: donec ambuſtum ſub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τό τε Παλάτιον

Παλάτιον τὸ ὄρος σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον τοῦ Ταύρου ἐκαύθη. Et quanquam restitutum posteà: (Victor id suadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant suo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occasio data Vespasiano & cupiditas struendi noui. Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipsum, Lipsi, quod insistimus, quod manu oculisque tangimus: & quod iure miremur iniuriis restitisse tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia sit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, siue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab vmbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adolescens, inquit, nouæ vrbis: quod ab *Aureliano, & post illum est. At veterem finitionem & limitem si inspicis: nihil verius Suetonij notâ. Cuius ipsa verba referre mihi pretium, vt emendem. In Vesp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti destinasse compererat Augustum. Amplissimos ordines & exhaustos cæde variâ & contaminatos veteri negligentiâ, purgauit suppleuitque.* Scribo & interpungo: *amplissimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Amplissimi: non Ordinibus.

Caussa noui Amphitheatri.

Quod vrbe mediâ Vespasianus cœpit.

*Qui campũ Martium inclusit.

Labes elota in Suetonij verbis.

Solus Senatus, ordo amplissimus. nibus. è quibus ſoli Senatui conuenire eum ſcio, nec tributum Equiti vnquàm. Struxit autem Veſpaſianus in conſulatu ſuo octauo: id eſt, vix biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inſcriptio: IMP. CÆSAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expreſſa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipſe, non abſoluit; ſtruxit, non exſtruxit. At Titus filius ſummam manum impoſuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inſcripſit, *Flauij Amphitheatrum*. etſi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: ſiue fauore quodam in illum, ſiue potius ex Romano ritu, quo receptum opera cenſeri à dedicāte. Non ſatis conſideratè igitur Eutropius & Caſſiodorus, qui feciſſe Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfeciſſe. *Biennio poſt*, inquit, *ac menſes ferè nouem, Amphitheatri perfecto opere, lautúſque veneno interiit*. Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet ſententiam? ſcribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere, Lautibúſque*. vel, *Lautiiſque*. Cenſeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine

Quando Veſpaſianus cœperit.

Titus id abſoluit.

Victoris parum clara aut certa lectio.

Lautus

Lautus adpellat: vti Festus Lautulas, *Loca vbi lauandi vsum exercebant*. Durum hoc mihi ipsi videretur; nisi Victorem cogitarem, & reliquam eius, adfectatæ nouitatis, phrasim. Atque hi duo soli Principes fecêre; alij refecêre, cum casu aliquo læsum, aut igne. Inter eos M. Antoninus Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius*, inquit, *Romæ hæc exstant. Templum Hadriani, Græcostasium post incendium restitutum, instauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij testimonio: *Amphitheatrum ab eo instauratum post exustionem.* Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit, sub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus est de restitutione templorum, de* thermis Titianis, de exædificatione Amphitheatri agere?* Ita multorum curà, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.

Durus ipse, & ferrei styli scriptor.

Multi refecerunt Amphitheatrū.

*Quæ nescio an in Agellio restituendæ sint, lib. III. cap. I. *Apud balneas Titias* non antem *sitas*, vt libri. Nec tamen adfirmo.

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi situm. Martialis explicatus.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda est: etsi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus

Altitudo Amphitheatri.

*Nam mole & æuo, magna hæc pôdera clarè desident, terrâ cedente. Adde aggestum ruinarum.

Capacitas caueæ gradilis.

* subsedit. Ammianus de eâ: *Amphitheatri moles solidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius* SVMMITATEM ÆGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc orbem? is quoque capax: & supra tuam fidem. P. Victor: *Amphitheatrum*, inquit, *quod capit loca* LXXXVII. ∞. Et de gradibus tantùm intellegit, credo: in quorum puluillis sedisse commodè vult octoginta septem millia hominum. At in ambitu illo superiore & circumiectis porticuum Aulis, non minus item spectarunt quàm dena aut duodena millia: siue stantes, siue in allatis cathedris sedentes. Iure ergo molem hanc admiratus Cassiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principalis, diuitiarum profuso flumine, cogitauit ædificium fieri, vnde* CAPVT VRBIVM *potuisset*. Et Martialis ante opera omnia orbis ponit, historicâ non poëtica fide:

Ambitiosa saris laus, à Cassiodoro.

A Martiali item.

Omnis Cæsareo cedat labor Amphitheatro:
Vnum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum scit, non ista solùm, sed totum Epigrammatum primum libellum in Titum conuenire & eius

 ludos,

ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies pænè*centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat:

*Xiphilinus auctor.

Hîc vbi conspicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, stagna Neronis erant.

& simul locum præit, in quo hoc opus destitutum. qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, Iam ardeo Florenti, ardeo. restingue hunc ignem: & sigillatim mihi explica veterem germanamq́. faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. scio enim (præter ingenuam delectationem, quæ hîc adiuncta) nihil magis facere ad illustrandam rem omnem spectaculorum. Quorum cum tam crebra mentio in omni genere scriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui sermonis face? Audi igitur. describam tibi omnem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quò magis capias, per partes. Benè enim olim Corynna ad Pindarum: **Manu serendum esse, non sacco toto.*

*τῇ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλακῷ.

 CAPVT

CAPVT VIII.

Ingreßio in particularem Amphitheatri descriptionem. Primùm de forma eius: quæ Oualis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenæ: in quo cloacæ siue specus. & cui rei? Item de portulis.

SED vísne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò sedeamus etiam, si ita visum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulq́ue sedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis scit, inquam, si locum nunc non premam magnæ alicuius vmbræ? Florentius se quoque iam collocans, Id quidem facile, imò necessum est, inquit. Nam ad podium sedemus, & in orchestrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed specta.

Arenæ huius primùm, siue Caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorsum est, vt oculi tibi possint imponere: sed porrecta magis paulùm, & oblonga. Dimensio id approbat: ratio ipsa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus theatris, reiectâ scænâ. At Theatrum non iusti hemicycli formâ, sed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiamnunc ostendit figura reliqua Theatri

Ratio fabricandi Amphitheatri.

Theatri ipsius quæ forma.

Theatri Marcellæi. Ex integro enim circuli ambitu, quartam partem si abscindis: quod maius eius reliquum est, scito Theatrum id fuisse. Atqui ex iis, duo si iungis (ita tamen vt flexas lineas circà abscisionem, dirigas, vel potius extrà leuiter flectas) Amphitheatrum habebis. Ad compositionem hanc & figuram Cassiodorus prælucet: *Cum Theatrum*, inquit, *quod est hemisphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quasi in vnum iuncta duo* **Visoria, rectè constat esse nominatum.* Item Isidorus: *Amphitheatrum dictum, quod ex duobus theatris sit factum. Nam Amphitheatrum rotundum est*, (non id quidem planè verum) *Theatrum verò ex medio Amphitheatro est, semicirculi figuram habens.* Ouo aptissimè comparat idem Cassiodorus: *Oui speciem*, inquit, *eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur spatium, & spectantes omnia facilius viderent: dum quædam* PROLIXA ROTVNDITAS *vniuersa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Duo theatra iuncta, Amphitheatrú exhibent.

*Ita vertit Theatra. nec impropriè aut durè.

Oui formâ hæc loca.

Et geminis medium se molibus alligat ouum.

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari vult in ouum. Qui aliter explicant; circumludunt sententiam poëtæ, non tangunt.

Calpurnius illustratus.

gunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique ſupino monte.

Amphitheatrum valli cinctæ in orbem montibus comparatum.

Qualiter hæc patulum vallis cōtendit in orbem,
Et ſinuat alatus, reſupinis vndique ſiluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ ſinus ambit Arenæ.

Nec verſibus iis aliâ luce opus, niſi ſi apud elucum. Dio Caſſius idem voluit, cum montem quendam cum Amphitheatro componit: ὥϛε, inquit, Κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάσαι, ἐοικέναι. Habes vniuerſi huius caui formam; nunc aream vide. Ordiar enim cum architectis ab imo ſolo. Ea pura, ſine ſubſtructionibus aut ædificiis, libera tota ad curſum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non deſigno) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ ſacra Ioui Latiari. Prudentius id te docuit: ſi verſus eius audiſti non iacenti aure. Iam ſub ipſâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet* Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab iis vult & ſuſtineri. An ipſe, an alius viderit, neſcio: ſi vera traditio; ambigam, fueríntne reipſa cloacæ ad exſugendum educendumque humorem illum* ſtagnorum, prouidè ſtructæ: an potius cameræ quædam & ſpecus ſubterranei, ad

Arenæ area tota libera.

Niſi quod Ara in ea Ioui.

Cloacæ ſubterraneæ.

*Lib. 1. De mirabilibus Vrbis.

Ad quem vſum eæ fuerint.

*Nam in ſtagnis Neronis ſtructum Amphitheatrū.

nei, ad custodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas censuerunt. Siue etiam ad vsum aquarum, quas in Arenam occultè & subitò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cum ferina magna vis cottidie in Amphitheatrum induceretur: quæri dignum est, quo loco eæ habitæ aut seruatæ. Non enim omnes simul emissæ. Si in ipsa areà vspiam: artarint locum. si extrà: quomodo eæ statim perductæ, aut quî ad manum? Mea quidem opinio sit, partim subterraneos cauos fuisse, in quîs reconderentur sub ipsos ludos: partim depositas eas in caueis sub interiore istà porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggesta & obruta) sed Veronæ clarissimè: vbi vtrimque * octo, nisi fallor, sub ipso isto podij muro. At non eæ certè ad spectantium vsum: quia in Arenam tantùm conducunt, non ad subsellia aut gradus.

Feræ quomodo sub ipsam pugnam adseruatæ.

Portulæ in imo muro.

*Duæ enim aliæ aduersæ inter se, sed grādiores & veræ portæ.

CAPVT IX.

De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. portæ in caueis, & Plauto lux. Emißio ferarum, & immißio.

ET de specubus quidem siue cryptis, valdè sententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus qui maiorum æuo Itinerarium scripsit. In quo de Amphitheatro Veronensi, sic tradit: *Et nunc conspicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis saxis vndique structus, & vt ita dicam persilatus. cum intus* CVBATIS & ANTRIS *multiformiter redimitus sit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XLI. loco prorsus quidem fracto & mutilo, sed ex quo tamen non obscurè elicio quod facit istuc. Ait de Censoribus, locasse eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas, & *dam, & metas trans* &* CAVEAS FERREAS *pe* intromitterentur** In Circo, vt scimus, olim Venatio exhibita, antè Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius caueas ferreas exstructas, per quas bestiæ (ita enim sententiam fuisse suspicor, si non verba) intromitterentur in Arenam.

Caueæ primæ è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad eam rem.

nam. Nec de aliis caueis Statius II. Silu. in Leone mansueto: Statius explicatus.

——stat cardine aperto
Infelix cauea, & clausis circum vndiq. portis
Hoc licuisse nefas pauidi timuere Leones.

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum sunt: vel potius istæ Amphitheatrales, de quibus dissero. Portæ in caueis. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad bestias emittendas, in Persa: Plautus explicatus.

Vbi quid credideris, citius extemplo à foro
Fugiunt, quàm ex portâ ludis cū emissu'st lepus.

Quem locum totum silentio premit vber alioqui interpres: qui (fatendum est) non lucem, sed vmbram sæpe facit nostro Vmbro. Ostia videtur Varro adpellasse, de Re rust. *Ostium habere debet humile & angustum, & potissimum eius generis quod cochleam appellant. vt solet esse in caueâ, in quâ* (verius fortasse *è quâ*: non enim certè in ipsâ caueâ pugnabant. nisi si Caueam capit, pro Amphitheatro) *tauri pugnare solent*. Leuiter Varro correctus. Atque ex his caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiscus in Probo: Emittere feras. *Neque erat bestiarum impetus ille, qui esse caueis egredientibus solet.* ita enim verè & acutè emendauit olim laudatissimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cum quidam*

gemmas vitreas pro veris vendidisset vxori eius, surripi quasi ad leonem venditorem iussit. deinde cauea caponem emitti. Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur post pugnam. Seneca de Ira: *Curriculi rotarúmque versata facies leonem redigit in caueam.* Sed & portulas easdem ad hunc vsum accommodare Vopiscus videtur, qui Aditus appellat. In Probo: *Immissi deinde per omnes aditus struthiones mille, mille cerui, mille apri.*

Item immittere.

CAPVT X.

Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc solens & vulgata Arenæ facies: cui non nego comptum aliquem nouitium sæpe additum, & colorum quosdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, vt studia spectantium allicerent lenocinio quodam nouitatis. Ita fuêre, qui arboribus hoc planum consererent, & Arenam totam verterent in siluam. scilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæq.

Ambitiosa editorum inuenta.

Vena-

Venationis. Audax inuentum. & quod non melius tibi expresserim, quàm ipsis Vopisci verbis, in Probo: *Venationem amplissimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem spectaculi fuit tale. Arbores validæ per milites radicitus vulsæ, connexis longè latéque trabibus adfixæ sunt. terra deinde superiecta: totúsque Circus ad siluæ consitus speciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In qua extremâ clausulâ censeo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, *nobis*? nec Vopiscus ipse certè inter spectatores fuisse significat: quod abnuit ætas. Neque tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitasse idem, etiam priuatum. Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæsturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrsos vno die mille. Exstat silua eius memorabilis, quæ* * *picta est in domo rostrata Cn. Pompeij, quæ ipsius & patris eius & proaui fuit.* Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atq. Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu describit. *Erat*, inquit, *mons ligneus adinstar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit, sublimi instructus tabulâ*, (liber scriptus quem à Giselino meo sum nactus,

Arbores in arenam illatæ.

Vopisci correctio.

Capitolinus explicatus.

*Munera enim pingi solere, docui lib. II. Satur.

Apuleius correctus.

instructus fabricâ, rectius refert) *consitus viretis & VIVIS ARBORIBVS, summo cacumine de manibus fabri fonte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in solo solùm hæc variatio, sed in Caueis ipsis. quarum loco inuenerunt antra quædam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent subitò feras. Calpurnius hoc voluit, cum in Carini Venatione timidè miratur:

Ah miseri, quoties nos descendentis arenæ
Vidimus in partes? ruptaq; voragine terræ
Emersisse feras? & iisdem sæpe latebris
Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.

Calpurnij emendatio.

Etsi legi ibi malim, *discedentis arenæ*. vti & in Plinij de Curionis Amphitheatro, *discedentibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tanquam crescentibus inducta. Quæ ipsa decôra fuisse fatendum est, & blandientia sensibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & nescias an exemplo quodam à sacrâ Noachi arcâ. quod nauim ædificare grandem aliquam solet in ipsâ Arenâ, quæ solutilis esset, & subito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magistri temperantis. Dio id scribit & narrat vbertim in Nerone: vult

Nauis ad vsum caueæ.

vult etiam exemplum oblatum ſceleſtæ illius nauis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφανοῦς ὤκνουν τὸ ἔργον, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων οὐκ εἶχον αὐτὴν ἀνελεῖν, ναῦν ἰδόντες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, καί τινα θηρία ἀφιεῖσαν, καὶ συνισταμένην αὖ πάλιν, ὥστε καὶ ἐρρῶσθαι, τοιαύτην ἑτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο. id eſt: *Et quoniam eam cædem palàm non audebant, nec venenis clàm patrare facilè id poſſent: nauim quampiam in Amphitheatro cõſpicientes ita factam vt ſponte ſolueretur, & belluis quibuſdam emiſsis, rurſus compingeretur & rediret in priorem ſtatum, viſum iis huic ſimilem ædificare.*

Neronis parricidium, quo exemplo cœptũ.

Nec minus clarè in Seuero: τὸ δὲ δεξαμένης ἁπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου σχῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δέξασθαι καὶ ἀφεῖναι ἀθρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθείσης ἀνέθορον ἄρκτοι, λέαιναι, πάνθηρες, λέοντες, στρουθοί, ὄναγροι, βίσωνες, ὥστε ἑπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ καὶ διαθέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῆναι. id eſt: *Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro exſtructum erat inſtar nauis: quæ capere ſimul & emittere poſſet ad feras quadringentas. Eâ autem deſubitò occultè ſolutâ, exſiliebant vrſi, leæ, pantheræ, leones, ſtruthiones, onagri, biſson-*

bissontes. Nec naues solùm eiusmodi induxêre in theatra, sed, quod magis admirêre, quodammodo mare ipsum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quosdam ductus & meatus, subitò aquâ replerent: & pro terrestribus feris, monstra maris ostenderent, & classes, & naualem pugnam. Ei aquarum inductioni, fortasse non aberret, qui subterraneos illos canales adtribuat, de quibus suprà. Carini Principis ludis id factum, visumque à se Calpurnius memorat:

Mare siue aquę in Amphitheatris.

Natantia in iis marina monstra.

Nec solùm nobis siluestria cernere monstra
Contigit, æquoreos ego cum certantibus vrsis
*Spectaui vitulos, & *equorum nomine dignum*
Sed deforme pecus.

*Hippopotamos intellegit.

Et diu antè illum Nero id vsurparat, Dione sic narrante: *Aliquando*, inquit, *belluis interfectis & Venatione exhibitâ, subitò aquam in Amphitheatrum *induxit, & nauale certamen ostendit. rursúmque eâ eductâ, Gladiatores in loco præbuit. denique inductâ iterum, magni sumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, *prœlium equestre ac pedestre commisit: & in Amphitheatro, nauale quoque.*

*De ingeniis istorum hominum Seneca ep. XCI. *Qui Euripos subito aquarum impetu implent, aut siccant.*

CAPVT

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignißimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.

SED nónne extrà limitem eo, quod dicitur, extráque oleas? Nam cum propositum mihi saltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem ostendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipsi, vt cum fastidio tuo. Meóne? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc sermone. quem tu magis magisq. sitienti mihi liberaliter, quæso, infunde, &, vt ille ait, πίονι μέτρῳ. Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus sitire. Sed educam te è siticulosâ hac arenâ, & ad Podium transibo quod adsidemus. Nam post Arenam murus ecce iste occurrit, qui podium sustinet, quique claudit & ambit infimum hoc solum. Podium enim appello, proiecturam hanc quæ in summo muro, quæ paulùm prouehitur & propendet instar Quid Podium.

pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam ſpecies eſt: facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, ſpectandum. Mediolani inſcriptio vetus eſt: DOMITIVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET. ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS
*HS. L. M. N. LEGAVIT
AD EXORNANDAM. ÆDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FASTIGIVM
INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA. MARMOREA.

* id eſt: Seſtertium quinquaginta millia nummûm.

Et de his ipſis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT. PAVIMENTO. PODIO. * CIRCVMSCRIPSIT. Itaque vt clarè capias, non aliud Podium hoc noſtrum quàm muri pars proiectior & prominentior antè imum ſpectaculorum gradum: cui columnæ impoſitæ ad ornatum, ſiue (cum libêret) ad innixum. Vitruuius deſcribit non obſcurè, magnitudine etiam expreſsâ, ſi attendis, libro v. cap. VII. vbi de theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum coronâ & Lyſi, duodecima orcheſtræ diametri. Suprà podium, columnæ cum capitulis & ſpiris, altæ quartâ parte eiuſdem diametri.*

*Benè, Circumſcripſit: quia in orbem circuibat & in ambitum.

Magnitudo & ornatus podij.

metri. Cuius mens. vt, ſi orcheſtra tota, in quâ Senatores, (pone eam eſſe graduum quattuor aut quinque) alta pedes XII: tum ipſum podium vnius ſit; columnæ eius, trium. Et addo victoriolas etiam reponi ſolere in podiis iſtis. Spartianus ſuadet in Seuero, vbi de Circi ludis: *Victoria,* inquit, *vento icta de podio ſtans decidit.* Et Dio Caſſius agnoſcit in theatri ſcænis, libro L. cum refert inter prodigia, ventum tam grandem fuiſſe, ὥστε καὶ νίκης ἄγαλμα ἀπὸ τῆς τοῦ θεάτρου σκηνῆς πεσεῖν. Ad hoc Podium, ſpectare ſoliti primi è Senatu. Nam cum orcheſtra plurium graduum eſſet, digniſſimus habitus ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima ſpectatio. Iuuenalis:

Vitruuius explicatus.

Primi Senatorum ad Podium.

—— generoſior & Marcellis
Et Catulis, Paulliq. minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad podium ſpectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIIII. *Factum decretum patrum, vt quoties quid vſquam publicè ſpectandum proponeretur, primus ſubſelliorum ordo Senatoribus vacaret.* Primus, ſiue Imus. Ac neſcio an inter ipſum Podium & Gradus ſpatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo ſpectare ſoliti honorati. idque propriè, Ad podium ſpectare. Suadeor, quòd ſellis curulibus ſpectaſſe

Spatij aliquid inter podium & gradus.

Sellis curulibus ſpectabant.

Sellis curulibus spectabant.

quosdam reperio. vt Suetonius narrat de Augusto: *Commißione ludorum quibus theatrum Marcelli dedicabat, euênit vt laxatis sellæ curulis compagibus caderet supinus.* Item, quòd sellas easdem honoris caussâ positas * absentibus, siue etiam mortuis. At sellæ eæ non est vt commodè positæ in gradibus ipsis fuerint, commodissimè in hoc plano. Credamq. Consules, Prætores, aliosque quibus id ius, in curulibus suis ad podium sic sedisse, cum lictoribus, viatoribus, & magistratus sui pompâ. Tacitus hoc postremum ingerit libro XVI. Annal. cum præmia describit accusatorum: *Liberto & accusatori præmium operæ, locus in theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo necessum fuisse eos bono honestoque loco, & iuxtà Tribunos ipsos. Nec immeritò. vt quisque magistratibus suis appareret. Nec magistratus solùm ad hoc podium dissignator ego colloco, sed & Principem ipsum. cui tamen eminentior quidam suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Iulio Cæsare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admisisse ait *statuam inter reges,* SVGGESTVM *in orchestrâ.* Secutique Principes id tenuêre, vt clarum ex eiusdem Suetonij Ner.

*Docui abūdè ad II. lib. Annal. Tac.

Apparitores apud magistratus suos.

Suggestus in Podio.

Quis repperierit.

Ner. cap. XII. *Icarus*, ait, *primo statim conatu iuxtà* CVBICVLVM *eius decidit, ipsumq́ cruore respersit. Nam perrarò præsidere: ceterùm accubans primùm paruis foraminibus, deinde toto podio ad aperta spectare consueuerat.* Ex quo facilè colligis Suggestum illum tectum & inædificatum fuisse, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam suum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali necessariò Tranquillum capis) quod ostiis quibusdam siue fenestris, Arenam versus aperiretur. Plinius hunc morem satis illustrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuiliter sustulit. *Digna*, inquit, *victore populo sedes* (de Circo sermo est) *visenda cùm ceterâ specie, tum quod æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne spatium vna facies: nec magis proprius spectandi Cæsari* SVGGESTVS, *quàm propria quæ spectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non* CVBICVLVM *principis, sed ipsum cernere, in publico, in populo sedentem.* Sed præter hunc suggestum, ad podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis honoribus, vt lictoribus & veste prætextâ, insignes voluerint eos esse qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in quâ præsiderent.

Cubiculi formâ, & nomine.

Suetonius explicatus, aliter atque vulgus.

Traianus suggestum recusauit.

Tribunal in Podio.

Suſpicor ex Suetonij Auguſto: qui *virginibus Veſtalibus*, inquit, *locum in theatro ſeparatim, & contrà Prætoris* TRIBVNAL *dedit*. Nam quod Prætorem nominat, eò eſt, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni puſillo & magno theatro* fieri vult, *itinera, aſcenſus, pulpita*, TRIBVNALIA. lib.v. cap.VII. Quod verò ad Podium ea ſedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui exaduerſum collocat Veſtales. Eæ autem ad Podium. Prudentius:

Veſtales ibidem.

An quoniam Podij meliore in parte ſedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiant haſtilia.

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo podio fuerit à feris. Retia ſolere prætendi, benè nexa, benè firma. Verſatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij verſibus.

ET de Podio quidem hactenus. Tranſeo. Imò mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus. Circumſpexit Florentius, velut quæ-

quærens. Sed ego cum risu, Non pro me, ne erres, inquam: sed pro Consulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidem in podio collocas, id est, in ipso ostio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam si elephas aliquis. heu! Risit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo epate? inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iste quem vides, quique Arenam diuidit, scito altiorem fuisse non paulò quàm pro hoc aspectu. Ipse corruit, & subsedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc podio, duodenos quindenósue pedes. Quæ fera hunc transiliat? Et tamen contrà inopinatos quoque casus, scito à catis illis prouidè prouisum. Nam primùm retia valida, nodosa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta*, inquit, *copia succini inuecta*, *vt* RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA *succino nodarentur*. Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

Murus Podij olim satis altus.

Retia antè podiũ; quorum raritas scilicet non impediebat aspectum.

——auro quoque torta refulgent

Retia illa per luxum inaurata.

Retia

Retia, quæ totis in Arenam dentibus exstant.
Nec retia solùm, sed versatiles quidam trunci appositi muro & huic podio, contrà scansionem omnem ferarum & insultum. Calpurnius idem allucet, sed facem parum claram:

Ligna rotantia.

——nec non vbi finis Arenæ
Proxima, marmoreo peragit spectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis,
**Et coït in rutilum, tereti quà lubricus axem*
Impositos subita vertigine falleret vngues
Excuteretque feras.

* Fortasse leg. *Et coit in rotulam teretem: quò lubricus axis.*

Vitiosa scriptura, cui ægrè medeor.

Versus enim dubiæ & intricatæ scriptionis. Legerim, *& coit in rutulam*, siue, *rotulam.* vt velit truncos eos eburatos vtrimq. in rotulam cöisse, atque ita insilientis feræ impetum fregisse, & vertendo excussisse. Nescio etiam an, *in ruplum.* Nam Ruplus in Glossis, στρεφεὺς γαλεάγρας, καὶ ἀποψήκτιον, cardo & vertebra caueæ. Sed mentem facilius versuum horum adfirmarim, quàm verba.. Vult omnino transuersa quædam ligna versatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præsidium, Florenti: & quomodo me firment versus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiamnunc in summâ caueâ spectare eligam, nec inuideam Senatui orche-

orchestram. Contrà elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *Vniuersi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non sine vexatione populi, circumdati clathris ferreis. Qua de causa C. Cæsar Dictator posteà simile spectaculum editurus,* * *Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæsar sustulit, equiti loca addens.* Et iámne securus? Haud planè etiam, inquam ego: sed perge.

Cõtrà grandiores belluas quid præsidij.

* Vide & Sueton. in Cæs. cap. XXXIX.

CAPVT XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.

FLORENTIVS: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, vt sic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma.

Cliuosi gradus.

Itaque Calpurnius aptè descripsit:

Immensosq́ gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc sanè de puluinari. Sed vt totam hanc sedendi spectandiq́ue rationem subtili quadam Mineruâ intellegas, non crassâ: opus vt hoc omne spatium distinguam tibi per partes. Quæ erunt istæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus.

Distinctio graduum.

Quid hîc Gradus.

GRADVS appellamus, vti scis, ea ipsa loca in quîs sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum, alij alios consequuntur. Eorum dimensio Vitruuio expressa: *Gradus*, inquit, *vbi subsellia componantur, ne minus alti sint palmopede, & digitis sex. Latitudines eorum, ne plus pedes duo semis; ne minus pedes duo constituantur.* Palmopede, id est, pede & palmo: siue palmis quinque. Palmus enim quatuor digitos continet: Pes quattuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronensis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id est, pedem & duos digitos semis & paulùm quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex symmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & semis

Eorum dimensio.

Cur latiores facti?

latos

latos eos facere. Quod verum est: sed latitudinem eam exigit, in contextu illo graduum ratio sedendi. Pedes enim eorum qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent sedentes alios, néue ipsi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortasse etiam ad ponè transeundum. Gradus autem isti è lapide. Vnde scitum illud Aristippi, Cui bono eruditio? Huic saltem, inquit, ne in theatro lapis sedeat super lapidem. Quanquam & sæpè è ligno. Serò repertum, vt puluilli insternerentur Senatui: idque primus Caligula instituit. Dio Cassius: τά τε προσκεφάλαια τοῖς βουλευταῖς, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν σανίδων καθίζοιντο, πρῶτον τότε ὑπετέθη, καὶ πίλους σφισι τὸν θετταλικὸν τρόπον ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσει ταλαιπωρῶνται, ἐπετράπη. id est: *Puluilli tunc primùm Senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, subiecti, & pileos Thessalicos in theatra iis inferre concessum, ne insolatione torquerentur.* Ait clarè, Senatui tantùm: posteà tamen id etiam Equiti concessum, ex Iuuenali:

—— exeat, inquit,
Si pudor est, & de PVLVINO *surgat* EQVESTRI
Cuius res legi non sufficit.

E lapide fuisse, plurimum.

Puluilli iis impositi.

PRÆCINCTIONES sequuntur. quas, si

Quid præcinctiones.

benè capio, non aliud censeam quàm graduum interualla & diuisiones quasdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: sed, vt in re tunc clarâ, describit parum clarè. *Præcinctiones,* *inquit, *ad altitudines theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque* * *altiores quàm quanta præcinctionis itineris sit latitudo.* Iterum: *Gradationes scalarum contrà quadratorum angulos dirigantur ad primam præcinctionem.* Videntur autem siue ad Vomitoria & ipsos Aditus; siue in discriminibus Orchestræ, Equestrium, Popularium, gradus quosdam latiores altioresque struxisse, qui reliquos minores velut præcingerent & complecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obseruat in illo Veronensi, *Gradum esse circà medium qui duos pedes & vncias sex altus: cum reliqui tantùm, pedem & vncias duas. Atque ea profectò Præcinctio. etsi Vitruuius & res ipsa, plures suadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari causâ: quia velut *cingulum quoddam latum. Calpurnius in Amphitheatro Carini:

Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.

Tertullianus de Spectaculis: *Vias enim vocant cardines baltheorum per ambitum.* Ex quo disce, ad cingula etiam ista fuisse vias. Diazomata item,

*Cap. III. lib. v.

*id est: Cingulum non altius sit, quàm latum est illud ipsum subcingulare iter. de quo mox.

*Et apparēt clarissimè præcinctiones in Theatris.

Balthei.

*Eaque re Zodiaci Zona, etiā Baltheus à Manilio vocatur.

Diazomata.

item, Græcanica voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

ADITVS deinde. qui in ipsà gradatione portæ quædam siue ostia, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & descenditur in ipsas sedes. De his Architectus: *Aditus complures & spatiosos oportet disponere, nec coniunctos superiores inferioribus, sed ex omnibus locis perpetuos & directos, sine inuersuris faciendos: vti cum populus dimittitur de spectaculis, ne comprimatur, sed habeat ex omnibus locis exitus separatos sine impeditione.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij *—totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, *Vomitaria*) *in spectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredientes in sedilia se fundunt.* Atque hæc foramina perspicua in his ipsis graduum reliquiis, itemque in illo Veronensi.

Aditus, quid appellemus.

Vomitoria, dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum, & discrimina popularium per procliuum.* Optimè eruditus scriptor. Vult enim vias alias esse, quæ ad * cardines siue limites baltheorum, in circuitu: alias, quæ à

Viæ inter gradus, duũ generum.

*Has vias, vocat Itinera præcinctionum Vitr. cap. III.

Vomitoriis illis, in deſcenſu. Itaque ait, per procliuum. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque diſcriminari, & in cuneos ſuos tribui, viis illis ſecantibus, vult? Adhæreſco. Excludere enim apertè Equeſtria & Orcheſtram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui Cuneos in his agnoſcit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortaſſe acceperit ſcriptor Afer, pro omni populi conſeſſu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. ſed Scalaria tamen propriè, vias quæ inter Cuneos ad aſcenſum aut deſcenſum. In his viis qui locum non habebant, quique, vt ſuo verbo dicam, excuneati erant, ſpectabant ſtantes. Tertullianus: *Nam apud ſpectacula & in viâ ſtatur.* Martialis facetè de falſo quodam equite, libro V.

De Tertulliani loco obſcuro.

*Vide iam nunc in Cuneis.

Diſcrimen aliquod inter Itinera & Scalaria.

In viis, excluſi ſpectabant.

Sedere primo ſolitus in gradu ſemper,
Tunc cum licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus térque, tranſtulit caſtra,
Et inter ipſas pænè tertius ſellas
Poſt Caiúmque Luciúmque conſedit.
Illinc cucullo proſpicit caput tectus,
Oculóque ludos ſpectat indecens vno.
Et hinc miſer deiectus in VIAM *tranſit,*
Subſellióque ſemifultus extremo,

Et malè

Et malè receptus altero genu, iactat
Equiti ſedere, Lectióque ſe STARE.

Cuius epigrammatis ſententia iſta. Manneium ſolitum antè Domitiani edictum ſedere inter equites, & quidem in Equeſtrium primo gradu, qui ad orcheſtram. Sed agnitum & pulſum aliquoties à diſſignatore Lectio, tranſiſſe tandem ad ſummam caueam, & ſpectaſſe inter plebem & pullatos. tantumnon inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, ſpectaſſe in Via ſemi-ſtantem. Atque huius ſententiæ etiam illud Taciti eſt, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone diſpoſiti *Per cuneos* STABANT, *nequod temporis momentum impari clamore, aut ſilentio* * *ſegni præteriret.* Nam ſtetiſſe eos cenſeo in his vtriſque viis. Latitudo Itineris ad baltheum, mihi ignota. cenſeo non minus, trium quattuorúe pedum. Si enim vulgarium graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & ſemis: quídni duplum iſtis? At Scalarium ſiue Aſcenſuum, altitudo in Veronenſi apparet ſemipedis & vnciæ: latitudo, pedum binûm. Humiliores ergo aliis ſedentariis gradibus, parte dimidiâ. Formam ex ære hîc vides. Addo, canaliculas quaſdam & deriuationes aquarum ad oram extremam graduum

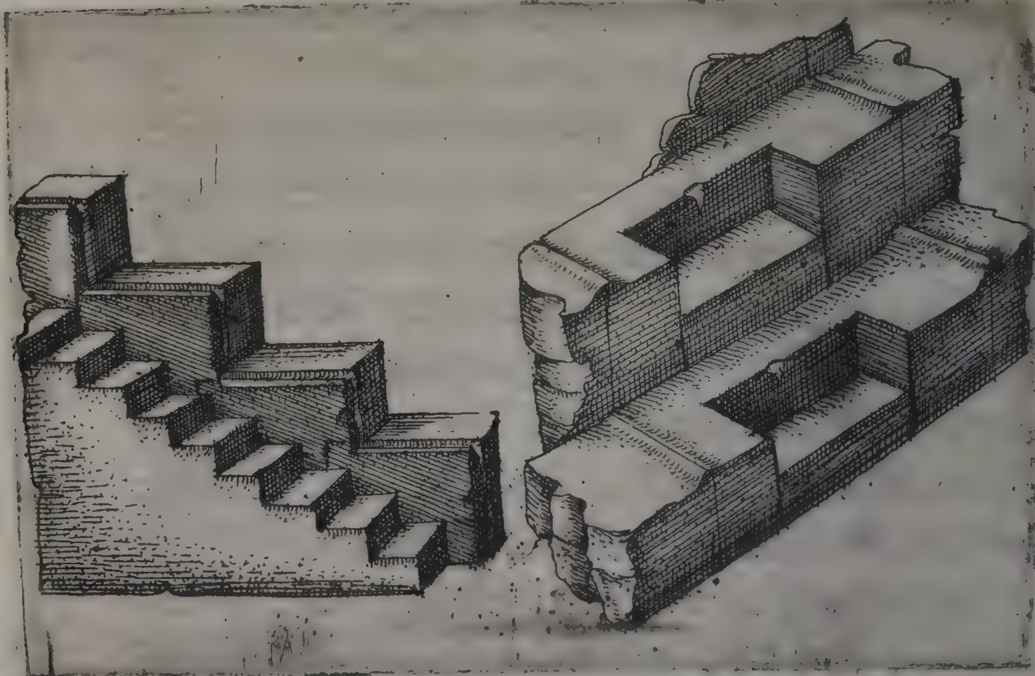
Martiali lux data.

*Malo, *ſegne.*

Dimenſio viarum.

Canaliculæ in gradibus.

graduum fuiſſe, quà Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

& vſum, credo, habuerunt ſiue aquæ cæleſtis deriuandæ, ſiue potius humanæ. Nam cum dies totos in ſpectaculis perſederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eiq́ue vſui tribuimus hos inciſos canales. Nam ad pluuiam, ſcire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuiſſe.

At CVNEI iam (Alexis κερκίδας dixit) inter has vias medij. Quidquid enim ſedilium diuiditur præcinctionum itineribus, & ſecatur latera-

lateralibus viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalarum directio talis, vt ab imo ordiens magis diffunderetur in altum: redderetq. cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potius res est, quàm linguæ. Sed hoc mihi nota, vias istas Scalares non ab imò ad summum rectà & sine intercisione isse. Contrà est. dirigebantur saltem ab imâ orchestrâ ad primam præcinctionem. Ibi desinebant. & *alternis aliæ incipiebant, cum cuneorum noua variatione. Ita si triplex præcinctio (& id ex Vitruuio suspicamur:) triplex etiam ordo & discrimen cuneorum. Nec absurdè fortasse senserim, si Cuneos & Præcinctiones finiam ac discriminem limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularium. Architectus noster Augustalis, meo animo, describit non obscurè: *Cunei*, inquit, *spectaculorum in theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circà curuaturam circinationis, dirigant ascensus scalásque inter cuneos, ad primam præcinctionem. Suprà autem alternis itineribus superiores cunei medij dirigantur.* Et adde quæ scribit cap. VIII. *Gradationes scalarum inter cuneos & sedes dirigantur ad primam præcinctionem. ab ea præcinctione inter eas iterum media di-*

Cunei spectaculorum.

Directio scalarium alterna.

*Quod quidem clarissimè in Veronensi apparet, & Theatro Marcelli.

nius memorat cap. XLIIII. Sellas etiam Martialis nominat, neſcio an pro cathedris an pro ſubſelliis graduum ipſorum. Nam tenebræ mihi adhuc in iſto eius verſu:

Retractatus Martialis verſus.

Et inter ipſas pænè tertius ſellas
Poſt Caiúmque Luciúmque conſedit.

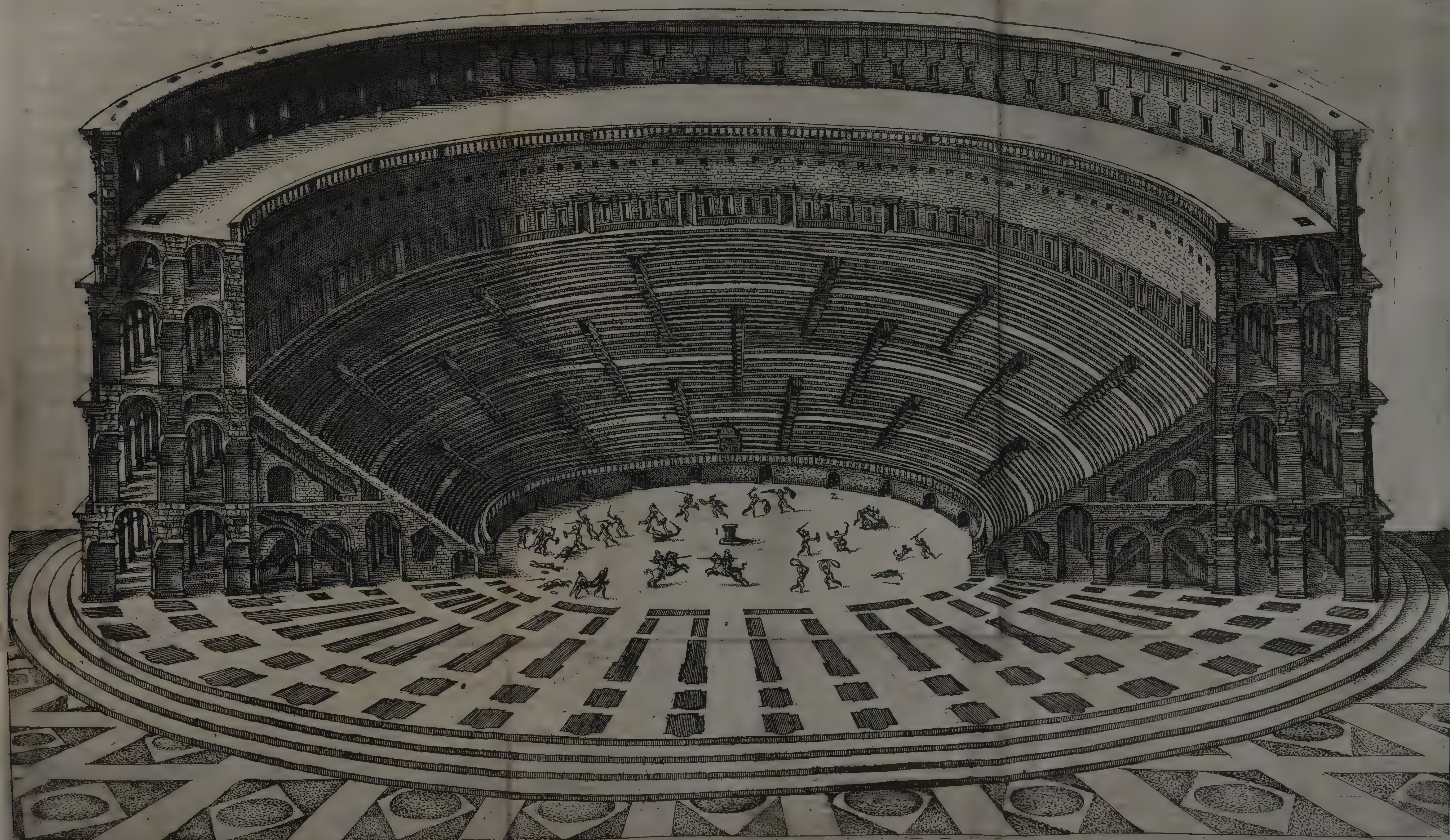
Rettuli quidem ſuprà ad fæmineas ſellas: ſed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum lineâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum? easque in gradibus ipſis collocabant? Ita prona quidem faciliſque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciique ſellas, & pænè tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque latebris protractum. Et ſanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. XXVI. *Interdiu quoque clàm geſtatoria ſella delatus in theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex parte Proſcænij ſuperiore ſignifer ſimul ac ſpectator aderat.* Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto:

De ſellis dubitatio noſtra.

—— & duo fortes
De grege Mœſorum, qui me ceruice locata
Securum iubeant clamoſo inſiſtere Circo.

Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fue-

AMPHITHEATRI INTERIOR FACIES QVALEM EAM FVISSE CVM OMNIBVS MEMBRIS SVSPICAMVR.

1. *Ara*, quæ ſacra Ioui Latiari. de qua dixi, cap. I I I I.

2. *Portulæ*, per quas immiſſæ in Arenam beſtiæ. Eas clauſas ianuis fuiſſe credimus: non ſolùm ad belluas, ne egreſſus patêret iam ſolutis; ſed etiam ad aquas coërcendas, cum iis Amphitheatrum impletum. etſi ianuæ tunc fortaſſe magis compactæ addi pro tempore potuêre. Vide ſuper his portis cap. V I I I. & I X.

3. *Podium*, cum ſuis columellis: & in medio Suggeſtus Imperatoris. Dixi cap. X I.

4. *Præcinctio*, ſiue Diazoma. id eſt, gradus altior & latior: cuius generis tres fuiſſe in Theatris Vitruuius docet. Sed in eo numero videtur etiam prima præcinctio collocanda, quæ ad ipſum podium. Itaque ſculptor noſter vnâ amplius expreſſit. Ambigo etiam, an non aliæ præcinctiones ornatæ columellis ſuis fuerint, vti podium ipſum.

5. *Vomitoria*, ſiue Aditus. id eſt portulæ quædam quadratæ in ipſis gradibus, per quas in ſedilia diffundebantur. Ad eas, minuti illi gradus ſcalares, vt per eos quiſque ad deſtinata ſubſellia ſua iret. Spatium medium inter Scalares binos, Cuneum vocamus: quia quadamtenus ea forma eſt, vt in acie inſtruendâ Cuneum item vocant.

6. *Foramina*, ad tranſmittendos malos, quæ pauca hîc expreſſa; ſed tamen ibant in orbem: & externè à mutulis quibuſdam mali ſuſtinebantur. Cetera opinor ſatis clara eſſe ex deſcriptione noſtrâ, quæ capite X I I I.

Ex officina Chriſtophori Plantini.

ter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenaliſque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fatemur vltrò. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas*? capimuſque pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, *τὸ pæne*? Iterum dico. parum mihi in hoc verſu lucet aut liquet.

Tentatus Martialis, ſed vereor vt manu parum fauſtâ.

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quîs tenuiores ſpectabant, ſatis certum. Calpurnius tangit:

Porticus quid.

—en illita porticus auro
Certatim radiat.

Vitruuius oſtendit tectas fuiſſe: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum eſt in ſumma gradatione*. Ideoque non vanè ſuſpicer à Tertulliano, Cameras, vocatas. De Spectac. *Deus etiam extrà cameras, & gradus, & apulias oculos habet*. Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum.

Eaſdem videri cum cameris.

Hîc inſerenda 11. forma.

CAPVT XIIII.

De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De orcheſtra. de Equeſtribus: & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De popularibus. déque loco pullatorum & Fœminarum.

LOCVM & eius membra ſatis deſcripſi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, ſi ordinem Ordinum in conſeſſu noris & diſcrimen. Populi enim Romani, vt ſcis, priſca diuiſio, in Senatum, Equitem, Plebem. His diſcreta in Spectaculis ſua loca, & gradus. In Theatris quidem iam olim lege Roſcia: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiſcuè enim ibi ſpectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ. Plutarchus indicat in Sulla: ἦν μὲν, inquiens, θεὰ μονομάχων. οὔπω δὲ τῶν τόπων διακεκριμένων, ἀλλ᾿ ἔτι τοῦ θεάτρου συμμιγοῦς ἀνδράσι καὶ γύναιξιν ὄντος, ἔτυχε πλησίον τοῦ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν ἐμπρεπὴς καὶ γένους λαμπροῦ. id eſt: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad ſpectandum nondum tunc diſcretis, ſed mixtim ſedentibus viris fœminiſque: accidit, vt propter Sullam mulier quæpiam ſederet, facie & genere honeſto.* At id mutatum

Populi Romani tres ordines.

Diu confuſio in Amphitheatrali ſpectaculo.

mutatum ſub Principibus: & diſcrimina dignitatum facta, bono iure. Nec ſubtiliter hîc tempora exſequar. *quid opus? Hoc ſcito, Senatui in Amphitheatris quoque ſuam ſedem fuiſſe, ſuam Equiti, ſuam Plebi. Illam, orcheſtram dixêre: alteram, Equeſtria: tertiam, Popularia. De orcheſtrâ vbique obuium. quæ vox nata in ſcænâ & pulpito, tranſiit communi abuſu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitruuius ait, *inter gradus imos*. Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideóque oculis auribusque expoſitus: optimus habitus ſpectioni, ſiue auditioni. Cicero de Senectute: *Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ ſpectat quàm qui in vltimâ.* Horatius:

*Vt propius ſpectes lacrymoſa poëmata Pupp*I.

Magnitudo eius, vt coniicio, in gradibus quatuor aut quinque. aut fortaſſe pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & ſociarum gentium legatis. Equeſtria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equeſtria omnium equitum Romanorum ſunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupaui.* Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturius dabat, vt equeſtria ab infimo quoque occuparentur.* Et alluſit

*Feci enim accuratè in Comment. ad lib. XIV. Taciti.

Orcheſtræ vox, Græco ortu.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi ſpectioni.

Equeſtria.

lusit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiamsi ancilla sum, numquam tamen nisi in Equestribus sedeo.* Ea equestria lege veteri Quattuordecim gradus tenuêre. itaque passim legas sedere in quattuordecim: & pro ipsa equestri dignitate in Senecâ: *At mehercule multis quattuordecim gradus sunt clausi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri. nam vt idem numerus sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui ostendit totam mediam superioremque caueam occupatam ab equite ludis illis celebribus Carini:

Quàm ampla fuerint.

Aucta videri sub principibus.

Venimus ad sedes vbi pullâ sordida veste
Inter fœmineas spectabat turba cathedras.
Nam quæcumque patent sub aperto libera cælo,
Aut Eques, aut niuei loca compleuêre Tribuni.

Ostendit se in porticu summâ spectasse inter fœminas, quoniam gradus omnes qui sub dio occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) ne Militares quidem solos. vnde enim tanta eorum multitudo? sed genus nouum, quod vario agnomine sub Principibus natum. De quo copiosè dicendi non hic

Tribuni inter equites spectabant.

*locus.

*locus. Eodem illo Tribunicio iure ſpectaſſe ſe in Equeſtribus Martialis ait: *Dico proprio libro, De magiſtratibus.

——vidit me Roma Tribunum,
Et ſedeo quà te ſuſcitat Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtæ ſuſpicere, aut cenſu fuiſſe equitem: errabis. tenue ſemper & exſuccum hoc genus. Ipſe id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert: Martialis quomodo eques.

Sum, fateor, ſemperq́; fui, Calliſtrate, pauper,
Sed non obſcurus nec malè notus eques.

Inter equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciæ illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in gradibus primis ſpectabant, ex Horatiano vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Murenam: *Sedilibúſque magnus in primis eques*: commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim gradus in theatro equiti ſepararat, ex quibus primi Tribuniciis poteſtatibus vacarent*. Popularia ſunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. xxv. *Germanorum legatis in orcheſtrâ ſedere permiſit, ſimplicitate & fiduciâ eorum motus, quòd in Popularia deducti, cum animaduertiſſent Parthos & Armenios in Senatu ſedentes, ad eadem loca ſponte tranſierant*. Et in Domitiano, verbis quæ rettuli ſuprà. Vlpianus etiam *Milites ſtationarios* Popularia. Vide Epiſtolic. noſtras, lib. III. ep. XVIII.

 diſponi

diſponi à Præfecto vrbis vult, *ad tuendam Popularium quietem.* Calliſtratus, in ſpectaculis *Iuuenes quoſdam accommodare ſe turbulentibus acclamationibus Popularium* ſcribit. Et ſcio vtrumque intellegere hunc plebis conſeſſum. Plebis. nam etſi populi voce vtuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

Populi vox, pro ſolâ plebe interdũ.

Æquales illic habitus, ſimilémque videbis
Orcheſtram & populum.

Intellegit enim, in hac ipſà Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes gradus. id eſt Cauea media, & Summa. Nam Ima Senatui & Equiti vacabat. Itaque propter granditatem, diſcrimen aliquod in ipſis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adſeſſus. Quoſdam, imò pleroſque Suetonius expreſſit Auguſto: *Militem ſecreuit à populo. maritis è plebe proprios ordines adſignauit. prætextatis cuneum ſuum. & proximum, pædagogis. ſanxítque nequis pullatorum mediâ caueâ ſederet. Fœminis ne gladiatores quidem, quos* * *promiſcuè ſpectari ſolemne erat, niſi ex loco ſuperiore ſpectare conceßit.* Vbi de Pullatis quod ait, illuſtrant Calpurnij verſus:

Popularia ipſa iterum diuiſa.

*Suprà, ex Plutarcho.

Pullati ad ſuperos relegati.

O vtinam nobis non ruſtica veſtis adeßet!

Vidiſ-

Vidissem propius mea numina. sed mihi sordes
PVLLAQVE *paupertas & adūco fibula morsu*
Obstiterunt.

Ostendit enim se rusticum & pullatum spectasse in caueá summâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam de Tranquillitate, *Verba ad summam caueam spectantia*, sunt vilia & ad gustum minutæ plebis. At quòd Fæminæ in summo: etiam Propertius tuus ostendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ: Item fæminæ.

Tu neq; Pompeiá spatiabere cultus in vmbrâ, Propertij alia distincto & intellectus.
Et cum lasciuum sternet arena forum
Colla caue inflectas ad SVMMVM *obliqua theatrū*

Ita legendi & iungendi ij versus. & mens est, Cum Gladiatores in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite spectas, ad loca summa, vbi mulieres.

CAPVT XV.

Confusa aliquando locorum series: eáq. occupata. Æs pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dißignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat & miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim multi ludo-

rum, & exclusionis metuentes, loca de multâ nocte occupabant, & inhærebant vt suis. Lampridius in Eliogabalo: *Serpentes per Marsicæ gentis sacerdotes collegisse fertur: eósque subitò antè lucem, vt solet populus ad ludos celebres conuenire, effudisse.* Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Martialis:

Occupare propriè, quid.

Tunc cum licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circense spectaculum itum est: sed occupatis indifferenter omnium subselliis, populus geminauit conuicia in Julianum.* Suetonius Calig. cap. XXVI. *Jnquietatus fremitu gratuita in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fustibus abegit.* Ait Tranquillus, *gratuita loca.* Ergóne aliquid aliâs pendendum? Apparet: & quidem prisco etiam æuo. Certè Plautina Prologus, (etsi non Plauti) id indicat receptum in seruis:

Loca pretio aliquo distributa.

Plauti antelogio lux.

Serui ne obsideant, liberis vt sit locus.
Vel æs pro capite dent: si id facere non queunt;
Domum abeant.

Etiam in aliis è plebe, opinor, qui locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Ita appellat Martialis, qui loca dissignabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

Et Martiali.

Hermes

Hermes suppositicius sibi ipsi:
Hermes diuitiæ locariorum:
Hermes cura labórque ludiorum.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hic quàm dissignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoscit, libello De Spectaculis: *A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatissimis arbitris funerum & sacrorum, Dissignatore & aruspice.* Plautina eadem illa Prologus agnoscit in scænâ: Locarij, qui homines locant, disponuntque.

Neu dissignator præter os obambulet:

Quinetiam lictores illis adtribuit: Dissignatores cum lictoribus.

-- neu lictor verbum aut virgæ mutiant.

Qui enim hoc refert ad lictores magistratuum: errat. Nullæ in hac Histricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt dissignatores in funere publico lictores comitabantur, seuerioris imperij caussâ & ordinis seruandi: sic in theatris. De funebri dissignatore, Horatij illud nosti:

——dum ficus prima calórque
Dissignatorem decorat lictoribus atris.

Non quia proprij Dissignatorum vlli apparitores (viles enim ipsi olim & fortasse inter libertinos:) sed accipiebant à * Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec

*In Saturnalibus dixi, lib. 1. cap.

magiſtri illi aut Præfecti ludorum (nugæ iſtæc Creuit eorum dignitas. interpretum) ſed meri diſſignatores. Quorum tamen dignitas ſub Principibus aucta. Vlpianus benè monet l. IIII. De his qui not. infamia: *Diſsignatores*, inquit, *quos Græci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celſus probat: quia miniſterium non artem exerceant. Et ſanè locus iſte hodie à principe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus ſua Pellebant loco non dignos. loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè ſæpe meminit acutus & capitalis ille Hiſpanus, per occaſionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiſcuè ſpectandi* (quæ contrà leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant Excitare. theatrali verbo, Excitare aut Suſcitare.

Bis excitatus térque, tranſtulit caſtra.

Alibi: *Et ſedeo quà te ſuſcitat Oceanus.*

Suetonius Auguſto, cap. XIIII. *Cùm ſpectaculo ludorum gregarium militem in quattuordecim ſedentem excitari per apparitorem iuſsiſſet.* De quâ eâdem re Appianus: καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν στρατιώτην ἀνέστησε. Sed addo etiam. labente æuo, præter diſſignatores, videri fuiſſe digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi volu- Tribuni voluptatum. ptates. Ij dicti, Tribuni Voluptatum. Quo-

rum formula & munus, apud Cassiodorum libro VII. Variar. epist. x.

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eumdem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixisse: certè ea quæ in aperto. Nam quin lateant etiamnunc quædam, non nego: quæ tamen, lucis tuæ caussâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi sunt siue fistulæ: quæ in imo & summo Amphitheatro dispositæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter & inspergerent in sedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epist. XCI. *Vtrum tandem sapientiorem putas, qui inuênit quemadmodum in* IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS *exprimat?* Idem libro II. Quæst. Natural. *Nunquid dubitas quin* SPARSIO *illa, quæ ex fundamentis* MEDIÆ ARENÆ *crescens, in* SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI *peruenit, cum intentione aquæ fiat?* Apuleius lib. x.

Fistulæ Amphitheatrales.

Spargebant crocum ex imâ Arenâ.

Tunc

Tunc de ſummo montis cacumine per quandam latentem fiſtulam in excelſum prorumpit vino

Apuleij correctio.

crocus (ita emendo ex vet. codice noſtri Giſelini) *diluta, ſparſimq́ue defluens paſcentes circà capellas odorato perpluit imbre.* Benè Apuleius, *odorato imbre.* quia è fiſtulis illis, per minuta quædam foramina ſtillabat is liquor in modum imbris. Et ſignatè locutus eſt Antonius Muſa apud Senecam patrem, qui *Sparſiones, odoratos imbres* dixit. Vbi magnus ille Turnebus à ſe & à vero abit, dum tentat ſufficere *adoratos imbres*: & perperam ad miſſilia refert.

Sparſiones propriè.

Nam rorem illum ingenioſum, Sparſiones vocabant aptè. Gloſſæ priſcæ: *Sparſio* Κροκόρραντις. Et Martialis Spargendi verbo in eo vſus:

Hoc rogo non melius, quàm rubro pulpita nimbo
SPARGERE, & effuſo permaduiſſe croco?

Et nimbum item aliquoties appellat: vt lib. I.

Eæ cum imbre aut nimbo comparantur.

Et Cilices nimbis hîc maduere ſuis.

Libro IX.

Lubrica Corycio quamuis ſint pulpita nimbo.

Nec è fiſtulis ſolùm hic imber, ſed ſcito magis

E ſtatuis etiam fuſæ.

inuento è ſtatuis expreſſus, velut humanus quidam ſudor. Lucanus clarè indicat:

Vtq́ue ſolet pariter TOTIS *ſe effundere* SIGNIS
Corycij PRESSVRA CROCI: *ſic omnia membra*
Emiſere

Emiſere ſimul rutilum pro ſanguine virus.

Et ex theatri Marcelli configuratione conſpicuum, in mediâ & ſummâ Præcinctione ſtatuas plures fuiſſe; partim ad ornatum, partim ad hunc vſum. Eas autem ſcire licet concauas fuiſſe: & per immiſſas *fiſtulas ferreas ſiue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expreſſum hunc humorem. non ſine præſenti quidem auxilio & manu adminiſtrorum, qui in parte infernâ. Ego interrumpens, Hæc mihi mira, inquam: ſed dic tamen, oro te, clarius, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concuſſo capite & ridens, Crocúſne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, ſi filum attentè ſublegiſſes eius ſermonis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbæ fuiſſe cum vino: quod colorem deinde adſumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit, præcipuè dulci, tritum ad theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Et fluxiſſe eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balſama & crocum per gradus theatri fluere iuſſit.* Vbi de

*Quas fiſtulas grandes fuiſſe ſuſpicamur, & alias minores, quæ ab illis diffuſæ per membra.

Quoq.modo id fieri potuerit.

Crocus non ipſa, ſed vinum eâ tinctum, ad ſparſiones.

Per gradus fluebat.

Etiam balſamum.

Balſamo item notabis, etſi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus ſpectaculis protritum: etiam Scænicis. ideoque ſolemnes crocos Propertius agnominauit:

Pulpita ſolemnes non oluere crocos.

Sparſiones vnguentorum in conuiuiis, ab hoc inuẽto.

Adeò vt etiam ſupinorum hominum deliciis è theatris in conuiuia ſparſiones migrarint, & eâdem illâ arte vnguentis perfuſi conuiuæ. Plutarchus de Othone narrat, diſpoſuiſſe eum in triclinio variis locis ἀργυρεῦς καὶ χρυσεῦς σωλῆνας, ὥσπερ ὕδωρ τὸ μύρον ἐκχέοντας: *argenteos atque aureos canales, inſtar aquæ, vnguenta fundentes.* Quod item in Neronis nepotinis ſumptibus Tranquillus recenſuit, cap. XXXI. *Cœnationes eius laqueatæ tabulis verſatilibus, eburneis, vt flores: & fiſtulis, vt vnguenta deſuper ſpargerentur.* Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi verſatilia, & Tabulæ ad flores, & Fiſtulæ ad vnguenta.

Suetonius reſcriptus.

CAPVT

CAPVT XVII.

Vela in theatris & Amphitheatris. Quando eorum vſus cœperit. Colorata ea fuiſſe. aliquando ſerica, aliquando & purpurea, auro diſtincta. Teſtimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod ſuperduci ſolet, arcendo æſtui ac ſoli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. Valerius Maximus: *Religionem ludorum, creſcentibus opibus, mox ſecuta lautitia eſt. Eius inſtinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus ſpectantium conſeſſum velorum vmbraculis texit.* Ammianus de eâdem re, libro XIIII. *Ex turbâ verò minimæ ſortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctant atris, nonnulli velabris vmbraculorum theatralium latent. quæ Campanam imitatus laſciuiam Catulus in Ædilitate ſua ſuſpendit omnium primus.* Plinius libro XIX. de velis: *Poſteà in theatris tantùm vmbram fecêre. quod primus omnium inuênit Q. Catulus, cum* Capitolium dedicaret.* Eius ritus veſtigia in ipſis Amphitheatris, vbi Foramina in ſummis lapidibus ad funes velorum illigandos. vt in Nemauſenſi

Vela à Q. Catulo reperta.

*At Aedilitati eius id tribuit Ammianus.

illo clarè: & in ſummo hoc Romano quædam grandiora, per quæ coniicimus traiici & in altum dirigi antennas ſolitas velorum funes ſuſtinentes. At ipſæ deinde antennæ ſiue mali, per foramina ea immiſſæ & demiſſæ mutulis quibuſdam excipiebantur, firmitatis cauſsâ. Ad antennas autem ſubrectas, funes ligati & extenſi; ſuper quos, ducta vela. Teſtimonia etiam ſparſa in veterum ſcriptis. Propertius:

Et modò tam pleno fluitantia vela theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantiſsimo Sole velis, emitti quemquam vetabat.* Martialis:

Ducere vela & reducere.

Quamuis non modico caleant ſpectacula ſole,
Vela reducuntur cum venit Hermogenes.

Vitruuius præfatione lib. x. *In muneribus quæ à magiſtratibus, Foro gladiatorum Scæniſque ludorum quædam dantur, quibus nec exſpectatio nec mora conceditur: vt ſunt ſedes ſpectaculorum,* VELORVMQVE INDVCTIONES. Lampridius in Commodo: *Cùm illi ſæpe pugnanti vt deo populus fauiſset, irriſum ſe credens, populum Romanum, à militibus claſsiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præcepit.* In quo mihi nota milites è claſſe præpoſitos huic muneri: ſcilicet quia maritimi illi,

iure periti tractandorum velorum. Petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè sed non verè. ἔνιοι λέγουσιν, inquit, τὴν εἰς τὸν ἱππόδρομον φέρουσαν ἐξ ἀγορᾶς πάροδον, ἱστίοις καταπεταννύναι τοὺς τὴν θέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους· ῥωμαϊστὶ δὲ τὸ ἱστίον Βῆλον ὀνομάζουσι. id est: *Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis solere integi, initio à Velabris facto. Romani autem Velum appellant, quod nos Histium.* Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam antè hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) satis clarum. Colorata variè vela ista fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit versibus sanè ad hanc rem luculentis:

Velabri vanum etymon.

Variegata ea vela coloribus.

Et vulgò faciunt id lutea, rufáque vela,
Et ferrugina. cum magnis intenta theatris
*Per*malos volgata trabesq; trementia pēdent.*
Namq. ibi cōsessum caueai subter, & omnem
Scænai speciem, patrum matrumq; deorumq;
Inficiunt, coguntq; suo fluitare colore.

*Nota firmari, quod suprà monui de Antennis.

Et Carbasina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: **Carbasina deinde vela primus in theatro duxisse traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum Romanum intexit, viámq. sacram ab domo*

*Intellegit candicantia, & è tenuissimo lino. Nā Q. Catuli etiam è lino, sed vulgari & rudi.

ſua vſque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipſo gladiatorio mirabilius viſum tradunt. Miratur & ſtupet in Cæſariano facto Plinius, vel quia tantum ſpatij inductum: vel quia velis tam pretioſis. Nam Serica ea fuiſſe Dio tradidit, etſi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικά, ὥς γέ τινες φάσιν, ὑπερεπέτασε. id eſt: *Néue quis ſpectantium à ſole infeſtaretur, vela ſuper eos Serica, vt quidam tradunt, extendit.* Nec ſcio ſanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela ſuſpendit, ſtellis aureis variè interſtincta. Xiphilinus: τά γε μὴν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ ἀέρος διαπιθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύκει, ἁλουργὰ ἦν, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἅρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνεσίκτο, ἀστέρες δὲ χρυσοῖ πέριξ ἐπέλαμπον. id eſt: *Vela etiam quæ per aërem expanſa ad arcendum ſolem, purpurea erant. ínque iis mediis Nero acu pictus, currum agitans* (videlicet inſtar Phœbi) *circùm verò vndique aureæ ſtellæ.*

Dubitatio de integritate Pliniani loci.

Purpurea vela à Nerone.

CAPVT

CAPVT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustæi. Vmbellæ vsum & causiæ fuisse, velis non expaßis. Martialis & Vopiscus explicati. Vmbellati claui.

HÆC ipsa Vela, nisi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo versu, Velaria.

——pugnas Cilicis laudabat & ictus,
Et pegma, & pueros inde ad Velaria raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum esse adserunt vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: Iuuenalis explicatus. quasi laudarit & stupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoriis, pueri è pegmate subitò in altum occultâ quadam machinâ rapti sint, & ad Vela ipsa. Sanè recepti in Amphitheatris tales Raptus artificiosi & sublationes, in pegmatis. lusus, talesque raptus. Qualis etiam ille Martiali expressus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo spectante & adstupente.

Raptus abit MEDIA *quod ad æthera Taurus* ARENA,
Non fuit hoc artis, sed pietatis opus.

Lego etiam in veteri inscriptione, PRÆPOSITVS. VELARIORVM. DOMVS. AVGVSTÆ. Velarij, pro hominibus. sed alio sensu: quia Velarios ibi accipio, qui præpo-

præpoſiti velis in aula ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANÆ.

Vela ventus ſæpe negabat.

Sed redeo ad Theatrica noſtra vela. quæ moneo non ſemper extenſa: quia ſæpe id impediebat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hiſpanus poëta:

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Vmbella ſuccedebat, aut Pilleus.

Quid tum igitur? inquies. ſpectabántne indefenſi à Sole? Non prorſus. duplex iis etiam tegmen, ſiue Pillei, ſiue Vmbellæ. Pillei quidem Theſſalici, vt ſuprà ex Dione rettuli. quem eumdem ego cenſeo cum Macedonico, ſiue Cauſiâ: inductus à Martiale, qui inter Apophoreta Lemma habet, *Cauſiam*: (malè enim in pleriſque libris, *Gauſapa*.) & accommodat ad hunc theatralem ritum:

Martialis illuſtratus & correctus.

In Pompeiano tectus ſpectabo theatro:
Nam populo ventus vela negare ſolet..

Significat diſertè, vſurum ſe tegmine Cauſiæ contrà ſolem, ſi ventus inuidiſſet vela. Ad eumdem vſum refero Pilleos in theatris ab Editoribus interdum datos, ſiue birros. Vopiſcus in Carino, vbi Iunium Meſſallam eiusque effuſionem in ludis acerbè taxat: *Donati ſunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canuſini.* At

Pillei quâ fine dati.

ſini. At de Vmbella, Martialis idem: Vmbella.

Accipe quæ nimios vincant vmbracula ſoles.
Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Quam à facienda vmbra dictam ſcito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italia paſſim ſuprà caput ſuſpenſo vtuntur, per viam & in æſtu. E lino formant, inſtar obtuſæ & breuioris metæ, quod orbiculata virga extenſum, baculo ſuſtinent ſuprà caput erectum. Iuuenalis de eâdem: Earum forma.

En cui tu viridem vmbellam, cui ſuccina mittas.* *Colorabant enim, vt puto, pro fauore cuiusque in hanc illamve Circi factionem: Praſinam, venetam, &c.

Et Vmbellati claui apud priſcos Architectos, qui capite paulatim inſtar turbinis latiore: itemq́. Vmbellati flores Fœniculi, Aniſi, Sambuci apud hortenſes ſcriptores. Denique vmbella, quod σκιάδιον Græcis.

CAPVT XIX.

Per occaſionem, de pilleo quæſitum. fuerintne eo vſi Romani? *Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuiſſe, quibus permiſſum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eá re, & ſcriptores explicati.*

DESIERAT Florentius, & iam ſurgebat. ſed ego iniecta blandè manu, Viam mihi

aperis eius ſermonis, inquam, in quem deferri diu mihi votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuiſti, hoc quoque velut ἐπιμετρον admetire, de Romanorum capite tecto ſiue intecto. Nam cauſiam iis tribuis aut pilleum: ſed tantùm per ludos. quid ergo cenſeam? reliquo eos tempore fuiſſe intectos? ægrè id crediderim, in moribus noſtris tam aduerſis. Florentius renidens; A viâ in ſemitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & ſine tegmine habere, non Romanis ſolùm olim; ſed quod magis mirêre, etiam Græcis veteribus, & fortaſſe Germanis, Galliſque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non cauſiæ non pillei vſquàm mentio. nec celat nos eius interpres, quin ſilentium id ab hoc ritu. At de Germanis, inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodoſq. commemorat, tegmina nuſquam. imò de Sueuis, clarè ſatis oſtendit pugnaſſe eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quandam & terrorem. Et comatos noſtros Gallos, quídni credam eâ parte intectos? Ni fuiſſent, & pleræq. imo Europæ gentes: non pilleum apud Parthos demum Martialis, vt nouum, quæſiſſet:

Pleræque olim gentes capite nudo.

Græci.

Germani.

Galli.

Fruſtrà

Frustrà blanditiæ venitis ad me:
Ad Parthos procul ite pilleatos.

Parthi tamē pilleati: & quod alibi legisse scio, Daci.

Sed de Romanis ipsis, securius pronuntiem: quia signa mihi in illis & argumenta plura. Primùm, nummi omnes veteres statuæque (in quibus cultus scilicet & habitus priscus) sine tegmine semper. Scriptores item prisci, pilleum aut petasum abstinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæsarem ex omnibus decretis sibi honoribus, non alium libentius aut crebrius vsurpasse ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò gestandæ. idq. ad caluitium celandum. Obsecro vt quid, si pilleus aut petasus illis? qui certè aptior & fidelior ad dissimulandum caluitium, quàm corona. Quinctiliani item Oratoris sui descriptio. in quo cum vestium omnium singillatim meminerit, vsque ad calceos: in capite tamen format & fingit solum capillum. Sed vollellis te pungo: ecce telum. Eustathius Homeri interpres disertim scribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύπτους ἔχειν, ad Romanos transisse à priscis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines spectandos, quibus ius & vsus tegendi. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Pere-

Argumenta quibus pilleum spernimus à Romanis.

Excipiuntur tēpora quædam.

grinatio, Militia. Nam Romanos dum ſacrificabant, capite ſcimus fuiſſe velato; idq́. priſco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuiſſe, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies pilleus admiſſus, ſignum ſcilicet libertatis. Martialis: *Permittis puto pilleata Roma.* Idem:

Sacrorum. Ludorum. Saturnaliũ.

Dumq́ decent noſtrum pillea ſumpta Iouem.

Peregrinationis.

Sed & peregrinatio quoque petaſum bono iure ſibi ſumpſit, contrà pluuias, æſtus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petaſum aptat. Cicero item alibi in Epiſtolis, deſcribẽs tabellarios iturientes, *Petaſatos eos venire*, ait, *& comites exſpectare ad portam.* Nec alius mentis illud Suetonij de Auguſto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non niſi petaſatus ſub diuo ſpatiabatur.* Ait, domi quoque. quaſi nouum illud & inſolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vſque ad præſentem*, inquit, *ætatem conſuetudo permanſit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur.* Nam aliàs, exempla etiam in militibus pilleorum rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more.

* Qui diſtinctus tamen à Pilleo. quod ille ad vmbram faciendam marginatus, vt noſtri galeri (forma enim in Mercurij ſtatuis) hic nõ item, ſed quales dormitorij aut nautici pilei.

Militiæ.

Excipiuntur & Homines.

more. Primùm Liberti. quos in pilleis fuisse, nouâ libertate, notius & testatius est quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti suo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter signa:

Liberti noui.

Aegri.

Arguat & macies animum. nec turpe putaris
Pilleolum nitidis imposuisse comis.

Artemidorus etiam, qui de Somniis scripsit non somniculosè. Nam libro primo argutè obseruat, ἔρια ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσους μακρὰς καὶ φθίσιν προσαγορεύειν: *lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem significare*: nimirum quia pilleoli isti è lanâ. Sed & Græcis πιλίδιον receptum in morbo. Plato III. de Repub. ἐὰν δέ τις αὐτῷ μακρὰν δίαιταν προστάττῃ, πιλίδιά τε περὶ τὴν κεφαλὴν περιτιθείς. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari caussâ. Varronis fragmentum adsignificat, è libro I. de Vita populi Romani: * *Minores natu*, inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus.* Et Nicephorus Gregoras ostendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam translatum, libro X. in extremo: *De capitis tegmine*, ait, *moris apud superiores Principes erat, vt ætate prouectiores aulici pilleis turbinatis vterentur, se-*

Etiam apud Græcos.

Senes.

*Aliud ergo in maioribus fuisse videtur.

rico tectis: iuniores autem omnes prorsus nudis essent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos adeò exoleuit, vt paßim omnes & seniores & iuniores pilleis vterentur, non minus in palatio quàm in agris: iisque variis & peregrinis. Sed tamen permissum hoc potius senibus credo, quàm crebrò vsurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà Varronis verba, nonnihil etiam inuenire possim, quod probabiliter obstringillem. Quartum denique genus cum pilleis, sed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuisse videntur pilleati. Horatius suspicionem clarè facit:

Conuiuæ.

Vt vinosa glomos furtiuæ Pyrrhia lanæ,
Vt cum pilleolo soleas conuiua tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere illi nescio cui videtur, Soleas & Pilleum. Itaq. vetus ibi interpres: *Néue sic suffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad cænam vadens, ipse sibi soleas fert cum pilleolo.* Et paulò pòst: *Hæc erat consuetudo* veteranorum, pilleum portare cum calceis.* Quibus verbis quid sani subsit, haud sanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm, quia in tam crebra conuiuiorum mentione pilleos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus; ob vnguenta,

*An, veteratorum?

Sed ambigua ea res.

guenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vſum in balneis fuiſſe: à quibus cum exirent, eoſdem aliquando retinuiſſe etiam in menſa. Certè lapis antiquus Patauij eſt, vbi conuiuij aliqua forma. & qui accumbunt, partim capite nudo, partim velut pilleolo aut faſciâ deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus eſt, qui neſcio an * ſtabilitor & ſtator pilleo conuiuali. Nam loquitur apud eum libro VI. Larenſius dilaudans ſuos Romanos: ἐσθῆτας δὲ ἔχομεν καὶ ὑποδέσεις εὐτελεῖς, πίλους τε ταῖς κεφαλαῖς περικείμεθα προβατίων δερμάτων δασεῖς. id eſt: *Veſtes etiam habemus & calceatus frugi ac ſimplices, & pilleos capitibus circumponimus ex ouium pellibus denſos ac villoſos.* Nec eſt ſanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de menſalibus (in conuiuio enim hæc dicta) aut peregrinantibus. Quod poſtremum ipſe Larenſius firmare videtur, qui præmiſit, *Romanos nihil ſuperflui in veſtitu habere,* οὔτε ἀπερχομένους: id eſt, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidem, aut aliò abeuntes.*

*Sicut & Saturnaliorum pilleus, manaſſe videri poſſit à conuiuali ritu: non aliter quàm Syntheſis.

CAPVT

CAPVT XX.

Obiectio pro pilleo: eaque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo, & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illustrati nouiter.

AT me, Lipsi, sermonis iam seriò tædet, & sessionis. Abeo. Imò ego te teneo, inquam: & nodum iniicio, quem prius necessum est soluas. Romanos adfirmas capite intecto: & in parte mihi persuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, si id semper apertum? Nam Sallustius ecce scribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo descendere Pompeio vni, adsurgere de sellâ,* CAPVT APERIRE *solitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenset vt vulgatissimum morem. *Si Consulem videro aut Prætorem, omnia quibus honor solet haberi faciam: equo desiliam,* CAPVT APERIAM. Risit secundùm ista Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia securis? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam desultum etiam ex equo addit. equi autem vsus

Caput aperuisse, in honore habendo, Romanos.

vſus infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram ſoluendi viam inſiſtam, ſine diuerticulo vllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in Cauſſis. clarè quidem vt verba Græca ſunt: nam interpres rem totam inuoluit caliginoſâ & delutâ verſione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀξίοις τιμῆς ἀπαντῶντες, κἂν τύχωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτονται. id eſt: *Romani, ſicui obuiam facti ſunt, cui honor habendus, & ſi fortè caput veſte iniectâ tectum habeant, id reuelant*. En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput ſæpe reiiciebant, contrà ventum aut æſtum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurſu. Plutarchus idem eum habitum expreſſit in Gracchis, de Naſicâ: τὸ κρασπεδὸν τοῦ ἱματίου θέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς: *Laciniam togæ reiiciens in caput*. Et paſſim nummi & marmora præferunt, quoties repræſentant ſacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & ſine notâ. aliam etiam eruo, quæ delicatorum aut imbecillium propria, quæque ſæpe cum ſuſpicione luxus. Ea erat, vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioſo noſtro, ſed eneruì Muſarum patre: Mæcenatem

Quomodo id factum.

Plutarchus paulò conſideratius, quàm ab interprete, verſus.

Laciniâ togæ caput tectum.

Interdum palliolo, ſed ab ægris aut delicatis.

dico. *Hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico cœtu sic apparuerit, vt pallio velaretur caput, exclusis vtrimque auribus, non aliter quàm in mimo* Diuite fugitiui solent.* Plutarchus superbiam Pompeiani liberti, Demetrij, taxans: *Domino stante ipsus*, inquit, *accumbebat* ἔχων διὰ τῶν ὤτων κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον. Qui locus benè allucet illi Senecæ. sicut & huic Petronij describētis accubitum mollissimi omnium Malcionum: *Pallio*, inquit, *coccino adrasum incluserat caput.* Et Plauti versum ausim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

> *Tum isti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.*

Scænicè enim tangit delicatos & molles istos, quod etiam aliâs solet per occasionem. Sed dixi quoque ægros eo vsos: haud dubiè cum iustiori iam excusatione. Nec de* alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præsedit.* Hoc Quinctiliani: *Palliolum, sicut fascias & focalia, sola excusare potest valetudo.* Item Senecæ: *Videbis quosdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

*Vide si lubet Epistol. Quæst. lib. III. epist. XXIII. super hoc loco.

Petronio lux.

Et Plauto.

*Et si paullò aliter ego cepi, in I. Saturnal. meorũ, cap. XIII. Nunc nuto, & pænè muto.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intrà porticus.

ET ſatin' vt exſolui hunc nodum? certè me. iamque abeo & ſurgo bonâ fide. Simul deſcendit. ego conſecutus ſum, & ad portam cum veniſſemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nónne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non in ipſis, inquit, ſed iuxtà ipſa. Et cenſeo è regione ad alteram illam portam fuiſſe; quæ, niſi fallor, Libitinenſis. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauiter in Arenâ læſorum, iure conſtituam iuxtà mortualem iſtam portam. Enimuerò ſolent gladiatores occiſi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in ſpoliario ponatur*. Et hoc idem cenſeo Victorem ſignificare, in Domitiano, cum ſcribit: *At Senatus gladiatoris more funus ferri, radendúmque nomen decreuit*. Iamque ad Porticus veneramus, ad quas ſubſtitit, Vidéſne hos gradus? in-

Spoliarium probabiliter ad portam Libitinẽſem

Gladiatores tracti.

Quid ſit Funus gladiatorium.

 quiens.

Gradus interiores, per quos ad spectacula adscensus.

quiens. Paulum etiam aſcende: videbis alios, ita flexos & diſpoſitos aptè, vt quantumuis conferta multitudo ſtatim egredi & ingredi ordinatè & ſine conflictu potuerit. Ordines hi graduum ſiue ſcalarum, vt vides, miro artificio pænè inuicem decuſſantur: & ad oſtiola ſua ſiue Vomitoria ſinguli ducunt. Iam columnæ iſtæ, iam coronæ, epiſtylia, zophori; &, vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda noſtro ſæculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæ olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

Incredenda imperitis potentia Romana.

CAPVT XXII.

De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica qua forma, & cui vſui. Mira in iis & ſtupenda. Varij ad hanc rem ſcriptores aduocati, & cum luce dimiſſi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam inſtitimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam. vbi Pegmata hîc? aut quid ſibi voluit poëta eo verbo? Nam ruminor

ruminor Martialis eccillos versus, quos adduxti:

Hîc vbi sidereus propius videt astra colossus
Et crescunt mediâ Pegmata celsa viâ.*

Florentius, Properare tibi melius sit, adolescens, inquit. Nam, vt dici tempus est, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comesa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, scholicâ istâ dape: quâ explear numquam. Age, inquit Florentius: sed vt sine iacturâ tuâ sit, inter eundum. Pegmata antiqui appellarunt machinas quasdam è ligno, quibus vsus in theatris aut Arenis. vox Græcâ origine est, ἀπὸ τοῦ πήγνυμι, quod est Figo, Gelo, Compingo. Itaque Glossæ priscæ πῆγμα interpretantur **Confixum*. & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, allusione ad vim ipsam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. scribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ sublicæ. turres tabularum nexibus, instar circumferaneæ domus, * floridæ picturæ: decora futuræ venationis receptacula.* Pegma paulò aliter, pro loculamentis pluteisque librariis Cicero dixisse videtur lib. IIII. ad Att. epistola VIII. *Nihil venustius quàm illa tua pegmata. postquam misisti, libros illustrarunt valdè.* At nostrum

*Ponit clarè in viâ, & credo illinc in theatra, siue Amphitheatra, duci solita, ne locũ aliter frustrà occuparent.

Pegma, vnde dictum.

*Dubites an non Lucillij iocus apud Cicer. II. De orat. huc spectauerit, *Quid Decius Nucula, An confixum vis facere? inquit.* vbi & obscænitas subesse videtur.

*Picta enim Pegmata, infrà ex Claudiano.

In bibliothecis pegmata.

ſtrum iſtud, non aliud quàm grandis quædam & ingenioſa contabulatio, quæ ſponte & occultè ſtatim creſceret, ſtatim ſubſidêret. ideoq. compacta raris quibuſdam tabulis & ſublicis. Prudentius:

Qualia hæc theatrica.

Tabulis supernè strata texunt pulpita
Rimosa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus cauſsâ, tecta ſæpe argento, vel auro ſed tenui. Martialis:

E tabulis raris & interlucentibus, ad laxāda & comprimenda.

Hac fuerat nuper nebulâ tibi pegma perunctũ.

Etſi Caius Princeps, vt Plinij verba ſunt, *in Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum vigintiquattuor.* In his Pegmatis varia inuenta & ſtupendi luſus ingeniorum. de quibus Auguſtinum loqui ſentio libro XXII. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm stupenda opera industria humana peruênit? quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita est?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraq. ea omnia conatus eſt exprimere, Epiſtola, XCI. *His licet annumeres*, inquit, *machinatores, qui Pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacitè in sublime crescentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiscentibus, quæ cohærebant; aut quæ distabant, sua sponte cohærentibus: aut iis quæ emine-*

Argento tecta.

Auguſtini ad pegmata non dubia alluſio.

Graphica eorum deformatio in Senecâ.

eminebant, paulatim in se residentibus. Crescebant, ait, in sublime. Ideò Martialis, Crescebant subitò.

Et crescunt media pegmata celsa via.

Subsidebant eadem: & rectè Claudianus: Desidebant.

Mobile ponderibus descendit pegma reductis.

Quin interdum chasmate & ruinâ subitâ dehiscebant: siue tota pegmata, siue homines qui impositi. De machinâ ipsâ, Apuleius indicat lib. x. *Iámque tota suaue fragrante cauea, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.* siue, vt liber scriptus, * *decepit*: bene & propriè. De hominibus, Petronius: *Non taces*, inquit, *gladiator obscæne, quem de* RVINA *Arena dimisit? Non taces nocturne percussor, qui ne tum quidem cum fortiter faceres, cum pura muliere pugnasti?* Significat enim apertè, fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fœdâ muliere aliquâ (non dissimili schemate, quo asinus Apuleius) commissum, ruinâ Pegmatis præter spem euasisse. Et clarè iterum: *Ergo me non* RVINA *terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Aufugi iudicium, Arenæ imposui, hospitem occîdi, vt inter audaciæ nomina, mendicus exsul in diuersorio Græcæ vrbis iacerem.* Et solent interdum ita componere pegma & hanc ruinam;

Ruinâ absorbebantur.

Apuleius correctus.

*Nisi mauis, *recepit.*

Homines item, qui impositi.

Petronio lucem damus.

ruinam; vt ij qui impositi, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibiq. discerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnæ filius audiebat: τοῦτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος, εἴδομεν διασπαθέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πήγματος γάρ τινος ὑψηλοῦ τεθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τῆς αἴτνης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος, κατηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων εὐδιαλύτους ἐπίτηδες παρεσκευασμένας ὑπὸ τῷ πήγματι. id est: *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, discerpi à feris vidimus. In sublimi enim tabulato, tanquam in* Ætna, positus, eóque compagibus solutis subito concidente, ipse quoque cecidit in caueas ferarum quæ facilè exsoluerentur, infrà tabulatum de industria dispositas.* Sed & flammarum quidam lusus & imago in hoc Pegmate: sine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Homines in subiectas feras præcipitati.

*Forma scilicet montis lignei, vt in Apuleio.

Flammarum lusus in pegmate.

Mobile ponderibus descendat pegma reductis.
Inq; chori speciem spargentes ardua flammas
Scæna rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impune vagus: pictæq; citato*
Ludant igne trabes: & non permissa morari
Fida per innocuas errent incendia turres.*

*Adde Apuleij locum suprà: *Florida pictura.* Pingi enim hæc pegmata solent.

*Etiam Apuleius suprà nominat.

Vopiscus in Carino: *Pegma præterea, cuius flammis*

flammis scæna conflagrauit: quam Diocletianus *postea magnificentiorem reddidit.* Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis solere ostendi, Iosephus adnotat libro VII. Iudaïci excidij: sed non hæc Theatrica intellegens, verùm Fercula quæ portari solita per triumphum. Verba eius: θαῦμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχεν, ἡ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασκευή. καὶ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τῷ βεβαίῳ τῆς φορᾶς ἅπαν ἀπιστήσαντα. τριώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τετρώροφα πολλὰ πεποίητο. id est: *Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adsurgebant, quædam & quadruplici.* Statimque addit: τέτακτο δὲ ἐφ᾽ ἑκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὁ τῆς ἁλισκομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν τρόπον ἐλήφθη. id est: *Collocatus autem in quoque pegmate erat captæ ciuitatis dux, eo modo quo captus.* Magis propriè ad hæc nostra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter, cap. XXXIIII. quos vide. Ambigo an & Aristoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adspexerit: ὥσπερ δρῶσιν οἱ μηχανότεχνοι, διὰ μιᾶς ὀργάνου χαστηρίας, πολλὰς καὶ ποικίλας

Captiui duces in pegmatis.

Quæ tamen diuersa paullò ab istis.

*De quibus non repeto mihi scripta II. Satura. cap. XIV.

 ἐνεργείας

ἐνεργείας ἀποτελοῦντες. Certè* Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fabricarum, aſtutiâ unius conuerſionis, multa & varia pariter adminiſtrant.* Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro inſtrumentis aſtrologorum: & in Laërtio ſcriptum, Democritum ſcripſiſſe Aſtronomica parapegmata. Inter hos ſermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad ſiniſtram, ego ad dextram, vale dicto, defleximus.

*Qui aureum illum libellũ vertit verbatim pænè.

Parapegmata.

F I N I S.

ERRATA VEL OMISSA.

Pag. 16. de raſâ arenâ Ouidij, poſſit Epitheti & hæc cauſſa adferri, quòd ſuperficies tota arenæ æquabilis & velut raſa.

Pag. 55. hæc verba, *Formam ex ære hîc vides.* diſcrimìnari aliâ litterâ à reliquo textu & ſecerni debebant; quia non Dialogi pars, ſed ſeorſum appoſita ad indicium de ſubiectâ Graduum formâ.

Pag. 65. *lin.* 15. *in Murenam.* Scribe, *Mænam.*

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.
Dialogi occasio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & splendidæ eius ruinæ.

CAP. II. *Ad Amphitheatri descriptionem aggressio. Primò de nominibus eius quæsitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

CAP. III. *Arenæ nomine dictum eumdem locum. ideò quia sterni arenâ solitus. Cuius generis ea stratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.*

CAP. IV. *Ex occasione, de diis quibus Amphitheatrum sacratur. Dianæ in primis. Ioui Latiari, siue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam stata vnius è bestiariis. Tertulliano ac Minutio lux.*

CAP. V. *Quando prima Amphitheatra cœpêre. videri serò irrepsisse: idque statim post Venationem. Sed lignea primò fuisse. mox è lapide, Statilij Tauri. Augustum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.*

CAP. VI. *Tauri Amphitheatrum exustum, & reparatum. Aliud maius à Vespasiano structum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortasse & Victor. Titus dedicauit id opus. posteà collapsum, & sæpe instauratũ.*

CAP. VII. *Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi situm. Martialis explicatus.*

CAP. VIII. *Ingressio in particularem Amphitheatri descriptionẽ. Primùm de forma eius: quæ Oualis ostensa. Calpurnius & Dio explicati. De solo Arenæ: in quo cloacæ siue specus. & cui rei? Item de portulis.*

CAP. IX. *De Specubus subterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut sententia eruta. Portæ in caueis, & Plauto lux. Emißio ferarum, & immißio.*

CAP. X. *Aliter atque aliter solere ornari hanc Arenam. in modum siluæ, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiscus, Apuleius, Calpurnius emendati.*

CAP. XI. *De muro qui Arenam cingit. de Podio quod super eum. eius forma. Dignißimum eum locum ad spectandum, Senatui adtributum, imò magistratibus. Aptum ad curules sellas. Principis ibi Suggestus, Tribunal prætoris: & Vestalium sedes.*

CAP. XII. *Quod tutamen infimo illo podio fuerit à feris. Retia solere prætendi, benè nexa, benè firma. Versatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij versibus.*

CAP. XIII. *Gradus, & eorum forma. Diuisi accuratè in suas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij scriptores variè emendati aut illustrati.*

CAP. XIIII. *De ordine & locis in sedendo. Quando discrimen id factum. De orchestra. de equestribus: & Tribunos quosdam nouos fuisse inter Equites. De popularibus. déque loco pullatorum & Fœminarum.*

CAP. XV. *Confusa aliquando locorum series: eáque occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Dißignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.*

CAP. XVI. *Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparsiones. Eas è croco diluto fuisse. Apuleius emendatus. Videri eumdem liquorem è statuis emissum. Pluria ad hanc rem exempla.*

CAP. XVII. *Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vsus cœperit. Colorata ea fuisse. aliquando & purpurea, auro distincta. Testimonia plura.*

CAP. XVIII. *Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Augustæi. Vmbellæ vsum & causiæ fuisse, velis non expaßis. Martialis & Vopiscus explicati. Vmbellati claui.*

CAP. XIX. *Per occasionem, de pilleo quæsitum. fuerintne eo vsi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuisse, quibus permissum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & scriptores explicati.*

CAP. XX. *Obiectio pro pilleo: eáque remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo, & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eáque in re Seneca, Petronius, Plautus, illustrati nouiter.*

CAP. XXI. *Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illustratus. De gradibus qui intra porticus.*

CAP. XXII. *De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vsui. Mira in iis & stupenda. Varij ad hanc rem scriptores aduocati, & cum luce dimißi.*

FINIS.

PRIVILEGII CÆSAREI
SVMMA.

MAXIMILIANI II. Romanorum Imperatoris ſemper Auguſti, publico edicto cautum & ſancitum eſt, ne quis cuiuſcunque ſtatus, gradus, ordinis, aut conditionis fuerit, quacunque ſacri Romani Imperij, & ditionis eius fines patent, quæcunque probatorum auctorum opera, quotquot vel hactenus nondum impreſſa, vel ab aliis quidem impreſſa, nouis autem deinceps ſcholiis, annotationibus aut commentariis aucta & illuſtrata, Chriſtophorus Plantinus ciuis & typographus Antuerpienſis primus typis procuderit, intra proximum ſexennium à prima cuiuſque operis aut voluminis editione, vllo pacto eiuſdem vel diuerſi characteris forma excudat, aut excuſa ab aliis, intra eiuſdem Maximiliani & Imperij fines vendenda importet, ſeu quouis modo diſtrahat manifeſtè vel occultè, ſub pœna decem Marcharum auri puri, quarum dimidia fiſco Imperiali fraudis vindici, reſidua verò pars prænominato Plantino cedat, præter librorum ad imitationem impreſſorum amiſſionem, quos idem Plantinus vbicunque locorum nactus fuerit, per ſe, vel ſuos, adiumento Magiſtratus loci, vel citra, propria auctoritate ſibi vindicare, inque ſuam poteſtatem redigere poterit. In cuius rei fidem ipſi Edicto manu ſubſcripſit, & ſigillum apponi iuſſit Cæſarea Maieſtas. Datum in ciuitate Viennæ Auſtriæ, die vigeſima prima menſis Februarij, anno Domini M. D. LXV.

Subſig.

Maximilianus.

Ad mandatum ſacræ
Cæſ. M. proprium

Haller.